SULTANIN YURTLUK-OCAKLIK VE HÜKÜMET SANCAKLARI

Editörler
Orhan Kılıç
Yılmaz Kurt

ideal
Kültür Yayıncılık

SULTANIN YURTLUK-OCAKLIK
VE HÜKÜMET SANCAKLARI

Yayın Koordinatörü | **Ahmet Dündar**
Yayın Yönetmeni | **Zeynep Yeşilova**
Editörler | **Orhan Kılıç • Yılmaz Kurt**
Kapak Tasarımı | **Yunus Karaaslan**
Kapak Görseli | **Ahıska Kalesi, Akhaltsikhe, Georgia, Panaroma van Akhalzick, 1887 Kaynak: Carla Serena, Schetsen uit den Kaukasus, by Carla Serena, available freely at Project Gutenberg**
Sayfa Düzeni | **Bilal Şenel**

ISBN | 978-625-8375-92-3

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok. No:31/1
Fatih - İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 46699

Baskı ve Cilt | **Meteksan Matbaacılık**
Sertifika No: 46519

1. Baskı | İstanbul, 2024

© *Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.*

ÇEMİŞGEZEK VE PALU ÖRNEĞİNDE YURTLUK-OCAKLIK VE HÜKÜMET SANCAKLAR

Mehmet Ali Ünal*

Yurtluk-Ocaklık ve hükümet sancaklar konusundaki ilk çalışmalar rahmetli Nejat Göyünç'e aittir. O Güneydoğu Anadolu üzerine yaptığı çeşitli çalışmalarda yurtluk-ocaklık ve hükümet konusunu ele almıştır[1]. 1980'lerin ikinci yarısında doktora tezimi hazırlarken konu benim de dikkatimi çekmişti. İlk çalışmamı X. Türk Tarih Kongresinde bildiri olarak sundum[2]. Daha sonra yurtluk-ocaklık sancaklarla ilgili olarak Pir Hüseyin Bey ve Oğulları üzerinde bir makale yayınladım[3]. Çemişgezek'in idarî yapısı ile alakalı çalışmamda

* Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü DENİZLİ, e-posta: maunal@pau.edu.tr, maunalus@yahoo.com, ORCİD: 0000-0001-8311-7965.

1 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969; "Diyarbekir Beylerbeyiliğinin İlk İdari Taksimatı", *Tarih Dergisi*, C. XXIII, (Mart 1969), s. 23-35; "Kanuni Devri Başlarında Güney-Doğu Anadolu", *Atatürk Konferansları 1971-72*, Ankara 1975, s. 61-74; "XVI. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri,-Sosyal ve Ekonomik Durum-" *Uluslararası Selahaddin Eyyubî Sempozyumu*, 23-24 Kasım 1996, Diyarbakır 1997, s. 193-196; "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanuni Süleyman ve II. Selim Devri)", *HÜ, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar*, Ankara 1975, s. 71-98; "Ocaklık Deyimi Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 269-278.

2 Mehmet Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyâletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, (1986), Ankara 1994, s. 2211-2220.

3 Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek, Sağman Sancakbeyileri Pir Hüseyin Bey Oğulları", *OTAM*, S. 2, Ankara 1991, s. 239-265.

da konuya temas ettim[4]. Palu hükümeti ile ilgili ilk tetkik de tarafımızdan yapılmış ve XI. Türk Tarih Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştu[5].

Bu bildirimizde bilgiye ulaşımın sıkıntılı olduğu 1980'li yıllarda Palu hükümetinin hukuki durumunu ortaya koymaya ve XVI. yüzyıldaki Palu beylerini tespit etmeye çalışmıştım. Son olarak Türk Tarih Kurumu'nca düzenlenen bir sempozyumda konuyu Osmanlı *istimalet siyaseti* çerçevesinde ele aldım[6].

Sonraki yıllarda Orhan Kılıç, Osmanlı idarî teşkilatı üzerine yaptığı çalışmalar meyanında yurtluk-ocaklıklar ve hükümet sancaklar üzerinde etraflıca araştırmalar yaptı. Van[7] üzerine yaptığı tetkiklerde yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar üzerinde durduğu gibi bu konuya münhasır makaleler de yayınladı[8]. Kılıç, Osmanlı idari teşkilatı üzerinde yaptığı çalışmalarını 2021 yılında kitap haline getirerek güzel bir eser ortaya koydu[9]. Son yıllarda Murat Alanoğlu, Palu Beyliği konusunda bir doktora tezi hazırlamış, yurtluk ocaklık ve hükümet sancaklar konusunda çeşitli makaleler yayınlamıştır. Alanoğlu tezinde yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların statülerini etraflıca incelemiş, Osmanlı idaresince verilen ferman, berat, taahhüdnâme, temliknâme ve temessükleri

4 Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı -İdari Yapısı-", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 12, (1992), s. 367-390.

5 Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükûmeti", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Ankara 1994, s. 1071-1095.

6 Mehmet Ali Ünal, "İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014)*, Editör: Orhan Kılıç, C. 1, Ankara 2014, s. 141-159.

7 Orhan Kılıç, "Van Eyâleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları*, 21 (2001), s. 189-210.

8 Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, S. 10, Ankara 1999, s. 119-137; Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, sayı 1, (Elazığ 2001), s. 257-274.

9 Orhan Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla*, C. 1-2, İstanbul 2021.

değerlendirmiş, iyi bir tez çalışması yapmıştır[10]. Burada uzun uzun literatürü[11] değerlendirmeye girmeyeceğiz ancak bu alanda yapılan belli başlı çalışmalara vurgu yapmak istedik. Diğer çalışmalara yeri geldiğince temas edilecektir.

1- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması

Çaldıran seferinden dönen Yavuz Sultan Selim Amasya'da kışlamıştı. Beraberinde bulunan İdris-i Bitlisî'yi Güneydoğu Anadolu'ya göndererek bölgeyi Şah İsmail'e karşı ayaklandırması ve Osmanlı hâkimiyetinin tesisi için görevlendirmişti. Çünkü Çaldıran zaferine rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki pek çok kale ve şehir henüz Safevilerin elinde idi. İdris-i Bitlisî derhal bölgeye giderek çalışmalara başlamıştır. 1515 kışı ile ilgili olarak bölgede yaptığı çalışmalara dair Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği raporda mufassal malumat vermektedir[12].

İdris-i Bitlisî, evvela Urmiye havalisine giderek Emir Sârim'in oğulları ile temas kurmuştur. Daha önce de Osmanlı taraftarı olan Emir Sârim oğullarını Safevilere karşı hudut muhafazası ve Safevi taraftarlarının bölgeden kovulması konusunda ikna etmiştir. Ayrıca Soran hâkimi Emir Seyyid Bey'in ve Baban Kürtlerinin Emir Sârim oğullarını himaye etmesini sağlamıştır. Müteakiben Bradost emirlerinden Yusuf İskender ve Sultan Ahmed'in de Osmanlılara iltihakını

10. Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti*, İstanbul 2017, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi; Murat Alanoğlu, " Osmanlı İdari Sisteminde Palu Hükümeti (1515-1850)", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar*, İstanbul 2022, s. 221-278.

11 Yakın zamanda Yurtluk-Ocaklık ve hükümet sancaklar üzerinde yapılmış iyi bir literatür değerlendirmesi için bkz. Murat Alanoğlu, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklara Dair Literatür Denemesi (1969-2019)", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar*, İstanbul 2022, s. 47-82.

12 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, *E.8333/2* nolu bu belge yayımlanmıştır. Bkz. Nazmi Sevgen, "Kürtler III", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 7, (1968), s. 57-61. Ayrıca N. Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 15, dipnot 4.

temin ettiği gibi, İmadiye ve Cizre hâkimlerinin Yavuz Sultan Selim'e biatlerini gerçekleştirmiştir. Bundan sonra Bitlis ve Hizan'a giderek bu havalideki Kürt beylerinin de Osmanlılara bağlanmasını sağlamıştır. İdris-i Bitlisî ayrıca Melik Halil Eyyubî, Bitlis hâkimi Emir Şerefeddin, Hizan hâkimi Emir Davud, Sason hâkimi Ali Bey, Namran hâkimi Abdal Bey gibi Kürt emirlerinden 25 kişiyi de Osmanlı hizmetine kazandırmış ve bunları Diyârbekir dolaylarını Safevilerden temizlemek için harekete geçirmiştir[13]. Bu sırada Safevi taraftarları ile Osmanlılara taraftar olanlar arasında şiddetli bir mücadele yaşanıyordu. Nitekim İdris-i Bitlisî'nin tahrikleri ile harekete geçen Diyârbekir halkı, şehirdeki Safevilerin bir kısmını katl etmiş ve bir kısmını da kovarak Yavuz Sultan Selim'e itaatlerini bildirmişler ve yardım istemişlerdir[14].

İdris-i Bitlisî'nin ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın çalışmaları karşısında Şah İsmail de boş durmamıştır. O da Çaldıran savaşında ölen Ustacalu Mehmed Han'ın kardeşi Karahan'ı bölgeye göndermişti. Osmanlılara karşı mücadele edilmesi için Safevi kuvvetlerinin organizasyonu ile uğraşan Karahan, Urfa hâkimi Durmuş Bey ile birlikte 5 bin kişilik bir kuvvetle Diyârbekir'i muhasara etmişti[15].

Bu sırada Mardin, Hısn-ı Keyfa, Harput ve Ergani'de bulunan Safevi garnizonları da Karahan'a katılmışlardı. Bu durum karşısında Diyârbekir halkı, İdris-i Bitlisî vasıtası ile Yavuz Sultan Selim'den yardım istediler. Malum olduğu üzere Amasya'da bulunan Yavuz Selim, aslen Diyârbekirli olan Dergâh-ı âlî müteferrikalarından Yiğit Ahmed'i yardıma gönderdi. Muhasara hattını yararak şehre girmeye muvaffak olan Yiğit Ahmed, Diyârbekir'in Safevi kuvvetlerine karşı bir

13 N. Göyünç, *Mardin Sancağı*, s.16 vd.

14 N. Göyünç, *Mardin Sancağı*, s.17.

15 Mehmet Ali Ünal, "Diyârbekir'de Osmanlı Hâkimiyetinin ve Diyârbekir Beylerbeyiliğinin Kurulması", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Bildiriler*, Diyarbakır 2004, s. 567-573.

yıl direnmesinde mühim rol oynadı[16]. Kuşatmanın bu kadar uzun sürmesinin sebebi bu sırada Osmanlı padişahının Dulkadirli üzerine sefere çıkmış olmasıdır. Diyârbekir halkının ısrarlı yardım talepleri üzerine Yavuz Sultan Selim yine İdris-i Bitlisî'nin tavsiyesi ile bu sırada Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Diyârbekir'in fethi için görevlendirmiş ve Rumiye-i Sugra Beylerbeyisi Şadi Paşa ile 5 sancakbeyinin de ona katılmasını emretmiştir. İdris-i Bitlisî de boş durmamış Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok Kürt emirlerinin Diyârbekir'in imdadına koşmalarını sağlamıştır. Bunlar arasında Palu hâkimi Cemşid Bey ile Çemişgezek hâkimi Pir Hüseyin Bey de vardı. Bütün bu kuvvetler Diyârbekir yakınındaki Karaköprü'de toplandı. Bunu haber alan Karahan derhal muhasarayı kaldırarak Mardin'e doğru firar etti. Diyârbekir halkı şehir kapılarını açarak Eylül 1515'te Osmanlı kuvvetlerinin şehre girmesini sağladılar. 4 Kasım 1515'te de Bıyıklı Mehmed Paşa Diyârbekir beylerbeyisi olarak atandı.

Bıyıklı Mehmed Paşa ve Şadi Paşa kuvvetleri Karahan'ı takip ettiler. Mardin'den çoluk çocuğunu alan Karahan, Sincar'a doğru uzaklaştı. Mardin Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Fakat kale Safevi kuvvetlerinin elinde idi. Bu sırada Şadi Paşa ile Bıyıklı Mehmed Paşa arasında ihtilaf çıktı. Şadi Paşa'nın sipahileri ve beraberindeki 5 sancakbeyi geri dönmek arzusunda idi. İdris-i Bitlisî'nin ısrarları netice vermedi. Şadi Paşa ve sancakbeylerinin kuvvetleri ayrıldı. 50 bin kişilik mühim bir kuvvetin ayrılması üzerine Bıyıklı Mehmed Paşa da Diyârbekir'e dönmek zorunda kaldı. Yavuz Sultan Selim izinsiz döndükleri için Şadi ve sancakbeylerini hapsettirdi. Osmanlı kuvvetlerinin çekildiğini öğrenen Karahan 2 bin kişilik bir kuvvetle Mardin'i tekrar ele geçirdi[17].

16 Bu yararlılığından dolayı fetihten sonra Diyarbekir'de bir mescid ve mahalleye Yiğit Ahmed isminin verildiğini görmekteyiz.

17 M. A. Ünal, "Diyârbekir'de Osmanlı Hâkimiyetinin ve Diyârbekir Beylerbeyiliğinin Kurulması", s. 570.

Diyârbekir'de Osmanlı kuvvetlerini takviyesi için bu defa Karaman Beylerbeyisi Hüsrev Paşa görevlendirildi. Bütün Karaman sipahileri ve kapıkulu ordusundan ulufeciler bölüğü, erbâb-ı timardan 500 kişi ve arkasından gurebâ kethüdası ve bir kısım yeniçeri kuvvetleri Diyârbekir'e gönderildi. Bu kuvvetler Harput'tan geçerken Çerkes Hüseyin Bey'in muhasara ettiği Harput kalesini Kemah hâkimi Karaçinoğlu Ahmed'le birlikte fethettiler[18].

Bıyıklı Mehmed Paşa'ya katılan bu kuvvetler Safevilerle savaşa hazırlandılar. Bu sırada Şah İsmail de bölgedeki kuvvetlerini takviye etmeye başlamıştı. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Safeviler üzerine gönderdiği Çerkes Hüseyin Bey kumandasında 2 bin kişilik kuvvet mağlup olduysa da sonunda Mardin'e bağlı *Dede-Kargın* (Koçhisar=şimdiki Kızıltepe) civarındaki *Koruk* mevkiinde cereyan eden ve bölgedeki bütün Osmanlı ve Safevi kuvvetlerinin katıldığı savaşta Osmanlı kuvvetleri kesin bir zafer kazandılar. Ölenler arasında şahın bölgedeki komutanı Ustacalu Karahan da vardı. Bu savaşta Osmanlı ordusunun sol cenahını bölgedeki Kürt beyleri teşkil ediyordu. Sağ tarafta Hüsrev Paşa kuvvetleri, merkezde ise kapıkulu ordusu vardı. İdris-i Bitlisî zaferden sonra Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği raporda Kürt beylerinin gayret ve fedakârlıklarını bilhassa vurgulamaktadır[19].

Bu zaferden sonra işler biraz daha kolaylaştı. Ancak Safeviler bölgeden hemen el çekmediler. Bazı Safevi garnizonları direnişe devam ettiler. Nitekim 1518 yılında Diyârbekir vilayeti tahrir edilirken Çemişgezek sancağının kuzey bölgesindeki Safevi kuvvetleri hâlâ direndiğinden tahrir memuru gidememiş, zeamet sahibi Allahverdi Bey'in beyanı esas alınmıştı[20].

18 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK yay., Ankara 1989, s. 26-27.

19 N. Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 25-29.

20 Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK yay., Ankara 1999, s. 35.

2- Çemişgezek Beyi Hacı Rüstem Bey'in Faaliyetleri

Osmanlı ordusu 1514'te Çaldıran'a doğru yürürken Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlere dayanan Kürt beyleri bir tercihle karşı karşıya ve tereddüd içindeydiler. Yüzyıllardır bölgede varlıklarını sürdüren Sünnî-Şâfii Kürt beyleri, on yılı aşan bir süredir Şiîliğin aşırı bir yorumunu benimsemiş olan Safevi yüksek hâkimiyeti altında yaşıyorlardı ve bundan memnun değillerdi. Ya Safeviler ya da Osmanlılar safında yer almaları gerekiyordu. Bu durum Doğu ve Güneydoğu'da büyük bir gerilim yaratmıştı. Fakat beyliklerini devam ettirebilmek için onlar kazanan tarafta yer almak istiyorlardı. Daha çocuk denilebilecek yaşta Safevi tahtına çıkan Şah İsmail'in bütün hayatı zaferlerle doluydu. Akkoyunlu imparatorluğunu tasfiye etmiş, Horasan, Azerbaycan, Irak ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya hâkim olmuş; Türkmenlerden müteşekkil süvari ordusuyla girdiği bütün savaşları kazanmıştı. Yavuz Selim ise henüz iki yıl önce Osmanlı tahtına oturmuştu. Osmanlılar *Şahkulu İsyanı*'nı güçlükle bastırabilmişlerdi. Ayrıca İran, Osmanlı merkezinden çok uzaktı. Dolayısıyla böyle bir mukayese halinde Safeviler daha tercihe şayan görünüyordu. Bu yüzden Kürt beylerinden bazıları şahın kazanacağını düşünerek Çaldıran'da Safevi ordusu saflarında yer aldılar[21].

Bunlardan biri Çemişgezek Beyi Hacı Rüstem Bey idi. O, kendisine yaptıkları kötülüklere rağmen Şah İsmail'in kazanacağı varsayımı ile tercihini Safevilerden yana kullanmıştı. Fakat Çaldıran'da Osmanlı ordusunun ateşli silahlar bakımından üstünlüğü sonucu tayin etti. Çaldıran'daki savaş beklentilerinin hilafına Osmanlı zaferiyle sonuçlanınca Rüstem Bey şaşırmış olmalıdır.

Şeref Han, Şah İsmail'in Kızılbaş beylerinden Nur Ali Halife'yi Çemişgezek vilâyetini istilaya gönderdiğini, Hacı

21 Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı-Safevî Geriliminde Doğu Anadolu Beyleri", *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. I, Editör: Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Ankara 2019, s. 151-164.

Rüstem Bey'in çatışmasız topraklarını ona terk ederek, Şah İsmail'in sarayına gidip, kendisine itaatini arz ettiğini ve Şah'ın da kendisini Irak'ta bir yere tayin ettiğini kaydetmektedir. Bu arada Nur Ali Halife[22] Çemişgezek halkına baskı yaptığı gibi *Melkişî* denilen Çemişgezek Beyleri sülalesinden büyük bir topluluğu da öldürmeye başlamıştı. Fakat bu durum derhal halkın tepkisine yol açmış ve Irak'ta bulunan Hacı Rüstem Bey'e haber gönderilerek ayaklanmanın başına geçmesi istenmiştir. Bütün bunlara rağmen Rüstem Bey, topraklarını savunmak yerine, çareyi Şah İsmail'e sığınmakta görmüş ve Çaldıran'da Şah İsmail'in saflarında yer almıştır. Ancak zafer Osmanlılar tarafından kazanılıp, Yavuz, Tebriz üzerine yürüyünce, Rüstem Bey de Yavuz Sultan Selim'e sığınıp, itaatini arz etmekten başka çare bulamamıştır. Tebriz yolundaki Osmanlı ordusuna, Merend'e bağlı Yam denilen yerde ulaşan Rüstem Bey, itaatini arz etmek istemişse de Yavuz, onun ve ailesi ileri gelenlerinden 40 kişinin öldürülmesi emrini vermiştir[23]. Hacı Rüstem Bey'le birlikte öldürülen 40 kişinin kimler olduğu konusunda bir bilgi yoktur.

3- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İdarî Teşkilatlanması

Bıyıklı Mehmed Paşa'nın beylerbeyiliğine tayini ile Diyârbekir Beylerbeyiliğinin kurulması çalışmaları başlamıştı. Beylerbeyilik toprakları Musul'a kadar uzanıyordu. 1515 yılı Kasım ayı sonlarına doğru (Evasıt-ı Şevvâl 921) Edirne'den

22 Bugün Elazığ'ın köyleri arasında *Nur Ali* adını taşıyan bir köy bulunmaktadır. Fakat bu adla bir köy XVI. yüzyıldaki Harput tahrirlerinde zikredilmemektedir, bkz. M. A. Ünal, *Harput Sancağı*, s. 232-239.

23 Şeref Han, *Şerefname*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1990, s. 191-192; Şeref Han, Yavuz'un Rüstem Bey'i öldürtmesinin sebebi olarak, Fâtih Sultan Mehmed'in Otlukbeli seferi sırasında, Kemah üzerine yürüdüğünde, kale muhafızlarının kaleyi teslim etmek istediği halde, Rüstem Bey'in buna engel olmasını gösteriyor. Bu sırada Yavuz'un yanında bulunan Akkoyunlu ümerasından Ferruhşad Bey bu hususu Sultan Selim'e anlatmıştır ki bunda Akkoyunlular ile Çemişgezek Beyleri arasında Kara Yülük Osman Bey zamanlarına kadar uzanan düşmanlığın izlerini bulmak mümkündür. Bkz. M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 16.

Bıyıklı Mehmed Paşa'ya "*nişân-ı şerîfle mu'anven*" boş ahkâm kâğıtları gönderildiği ve bunların İdris-i Bitlisî tarafından doldurularak aralarındaki silsile-i merâtibe göre sancak tevcihleri yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar toplam 30 adet olup, 22'si berat, 1'i beylerbeyi beratı, geri kalanları da *istimaletnâme*'dir[24]. Bu duruma göre Diyârbekir vilayetinin[25] idari statüsünü tespit edenin doğrudan doğruya İdris-i Bitlisî olduğu anlaşılır[26]. Onun yaptığı bu düzenlemelere göre Diyârbekir, Diyar-ı Muzar, Diyar-ı Rabia, Musûl ve Bitlis bölgelerini çerisine alan geniş bir vilayet/eyalet haline geliyordu. Bu vilayet içerisinde 3 farklı statüde sancak ortaya çıkmıştır. *Klâsik Osmanlı sancakları, Yurtluk-Ocaklık sancaklar ve Hükûmet sancaklar*[27].

Osmanlı idaresi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin fethinden sonra idari teşkilatlanmayı yaparken, bölgenin coğrafi özelliklerini, siyasi ve sosyal yapısını dikkate almıştır. Gerçekten de bölgede, belirtilen hususlardan dolayı imparatorluğun diğer sahalarındaki sancaklara göre farklı bir teşkilatlanmaya gidilmesi zaruri görünüyordu.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu, umumiyetle dağlık alanlarla kaplıdır. Yerleşim merkezleri, savunma amacına yönelik olarak kurulduğundan çok defa yerleşime son derece namüsait yerlerde bulunmaktadır. Bölgede kışları sert ve yazları kurak bir iklim hüküm sürmektedir. Öte yandan etnik yapıda da homojenlik yoktur. Geçim kaynakları esas itibariyle tarım ve hayvancılıktır. Bazı merkezler, önemli ticaret yollarının

24 N. Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyiliğinin İlk İdari Taksimatı", s. 26.

25 Bu arada XVI. yüzyılın ortalarına kadar *eyalet* yerine *vilâyet* kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bkz. O. Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı*, C. 1, s. 76.

26 İdris-i Bitlisî, adından da anlaşılacağı üzere Bitlisli Şeyh Hüsameddin'in oğlu idi. O, Akkoyunlu Yakup Bey'in hizmetinde bulunduktan sonra Şah İsmail'in zuhuru ve hâkimiyetini geniş bir alana yayması üzerine Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı Devleti hizmetinde mühim vazifelere getirilen ve aynı zamanda *Heşt-Behişt* isimli tarih kitabının yazarı olan Bitlisî, babasının bölgedeki nüfuzundan istifade ederek bölgenin Osmanlı hâkimiyetine kazandırılmasında ve idari teşkilatlanmada önemli görevler üstlendi. Bkz. Mehmet Bayrakdar, *Bitlisli İdris*, Ankara 1991.

27 M. A. Ünal, "Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", s. 2211-2220.

üzerinde bulunduklarından ticari ve sınaî faaliyetlerden istifade imkânına sahip olmakla beraber, bunlar bölgenin bütünü göz önüne alındığında sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde fazla bir ağırlık taşımamaktadır. Yaylak ve kışlakların çokluğu sebebiyle bölge, göçebe aşiretler için oldukça elverişlidir. Bundan dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yöresi kalabalık aşiretlerle meskûndur. Bu aşiretlerin çoğu, henüz yerleşik hayata geçmemiş, sürülerinin peşinde, yaylak ve kışlaklar arasında göçebe hayatı sürmektedirler. Aşiretler arasında sıkı bir dayanışma hâkimdir. Hatta yerleşik hayata geçenler arasında bile uzun müddet göçebelik dönemindekine benzer bir dayanışma ve hiyerarşinin hüküm sürdüğü bilinmektedir[28].

Bu özelliklerinden dolayı, Doğu ve Güneydoğu'da feodal bir yapı hâkimdi. Nitekim Osmanlı idaresi bölgeye teşmil edildiği zaman birçok yerde, aşiret otoritesine dayanan feodal hâkimler uzun yıllardır merkezi otoriteden uzak, bir nevi muhtariyet içerisinde siyasi varlıklarını devam ettirmekte idiler. Osmanlılardan önce yöreye hâkim olmuş olan Safeviler, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve onlardan da öncekiler, tam bir merkezi otorite kurabilmiş değillerdi. Feodal hayatın tabii bir unsuru olan çeşitli kalelerde üslenmiş olan bölge hâkimleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu ele geçiren büyük siyasi güçlerin tâbiiyetini kabul ederek yüzlerce yıldır hayatiyetlerini devam ettirmekte idiler.

Bilindiği üzere Osmanlı fetihlerinin kalıcılığı belirli safhalardan geçerek tedricî olarak sağlanırdı. Önce haraçgüzârlık devri başlar, bunu alışma dönemi takip eder, daha sonra halkın memnun olmadığı yerli hanedanın barışçı yollarla ortadan kaldırılmasına çalışılırdı. Ancak eski idarî uygulamalar bütünüyle ve ani bir şekilde kaldırılmazdı. Öncelikle Osmanlı

28 M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 22-23.

sistemiyle hiç uyuşmayan angarya niteliğindeki ağır mükellefiyetler ve bazı ağır vergiler kaldırılırdı. Dinî kurumlar ve hiyerarşiler, sınıfların statüleri, idarî taksimat ve gelenekler korunur, tımar rejimine pek yabancı olmayan askerî zümreler Osmanlı tımar sistemine dâhil edilirdi. Böylece öteden beri Katolik baskısından, yerli beylerin ve voyvodaların tahakkümünden bıkan halk bu uygulamalar sayesinde Osmanlı tebaasıyla uyum sağlar ve Osmanlılık kavramı etrafında birleşirdi[29].

İşte Osmanlı idaresi, bu hususları göz önünde bulundurarak, imparatorluğun diğer kısımlarına nazaran Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da farklı bir teşkilat uygulamasına gitmek ihtiyacı duydu. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet sancaklar, feodal yapının zayıf olduğu, aristokratik oluşumların az görüldüğü ve az çok bir şehir hayatının geliştiği merkezler etrafında kurulmuştu. Fakat siyasi ve sosyal yapıdaki değişmelere paralel olarak bu sancakların statülerinde de zaman zaman değişikliğe gidilebilmektedir[30].

"*Yurt/yurd*" oturulan yer demektir. "*Ocak*" ise ateş yakılan yer/ev anlamlarına gelir. Kökeni Orta Asya'ya uzanan bu kavramlar, Osmanlı terminolojisinde farklı nüanslarla kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ocaklık teriminin kullanım alanları çeşitlidir. En yaygın biçimde idarî teşkilât içerisinde rastlanan ocaklık statüsündeki sancakları ifade etmek üzere geçer. Bu iki kavram bazen eş anlamlı olarak da kullanılır. Kısaca Yurtluk-Ocaklık irsen intikal etmek üzere devlet tarafından tevcih edilmiş makam, gelir, dirlik ve toprak anlamlarına gelir. Burada bu kavramlar üzerinde uzun tartışmalara girmeyeceğiz[31]. Ancak kısaca da olsa bazı tabirlere te-

29 Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Doğu-Batı Makaleler II*, s. 61-84.

30 Meselâ, XVII. yüzyılın başlarında klâsik bir sancak olan Harput sancağı, aslen İran ümeraşından olup Osmanlı hizmetine girmiş olan *Murad Han Bey*'e *„kayd-ı hayat şartı ile"* verilmiştir. Harput sancağı 1630'larda bir defa daha, yine *„kızılbaşdan rûgerdân olup"* Osmanlı hizmetine girmiş olan *Haydar Bey*'e de *„kayd-ı hayat şartı ile"* tevcih edilmiştir, bkz. M. A. Ünal, *Harput Sancağı*, s. 34.

31 Yurtluk ve ocaklık kavramlarını etimolojisi için bkz. Nejat Göyünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında", s. 269-278; Orhan Kılıç, "Ocaklık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33

mas etmek gerekmektedir. Osmanlı belgelerinde XVI. yüzyıl boyunca yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklardan "*eyâlet*" olarak bahsedilmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren ise *eyâlet* yerine *Ekrâd* ve *hükûmet* tabirleri kullanılır olmuştur[32]. Öte yandan hem yurtluk-ocaklıklar hem hükümet sancaklar için *ülke* ve *ülkelik* tabirleri de kullanıldığı görülmektedir. "*Çemişgezek ülkesi*", "*Palu ülkesi*" gibi. Mesela 5 Şubat 1556/22 Rebiülevvel 963 tarihli bir *mühimme defteri* kaydında "*Çemişgezek ülkesinde sancak tasarruf eden Keyhüsrev Bey*"e 20 bin akça terakki verildiğinden söz edilmektedir[33]. Bunların sebebi Osmanlı bürokrasinin zaman içerisinde terminolojide yaptığı değişikliklerdir. Yüz senelik zaman diliminde bazı ıstılahların ve tabirlerin değişmesi normal karşılanmalıdır. Mesela *eyalet* terimi XVI. yüzyılın sonlarına yerini *hükümet*'e bırakmıştır[34].

Yurtluk-ocaklık sancaklar, bölgenin fethi sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş ve sancakbeyliği belli bir ailenin elinde bulunan sancaklardır. Bunlarda, sancakbeyi, umumiyetle ölünceye kadar görev yapmaktadır. Fakat sancakbeyi olan kişinin bir kusuru veya suçu sabit görüldüğü takdirde yerine kardeşlerinden veya oğullarından biri atanabilmektedir. Bu sancaklarda, klâsik sancaklarda olduğu gibi tahrir yapılmakta ve tımarlı sipahi bulunmaktadır. Ancak sancakbeyliğini elinde bulunduran ailenin üyelerine bazı imtiyazlı zeamet ve tımarlar verildiği görülmektedir. Ayrıca sancakbeyleri kendilerine tahsis edilen hasları tasarruf etmekte ve sefer zamanında sancağı sipahileriyle ve kendi "*kapu halkı*" ile beraber savaşa katılmaktadır.

(2007), s. 317-318; Aynı yazar, "Yurtluk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, (2013), s. 614-615; Ayrıca bkz. M. Alanoğlu, *Aynı Tez*, s. 97-105.

32 M. Alanoğlu, *Aynı Tez*, s. 107.

33 BOA, *MD 2*, s. 17.

34 Yurtluk-Ocaklık, Ülkelik, Eyalet ve Hükümet terimleri üzerine bkz. Kumiko Saito, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı Hakimiyeti: Yurtluk-Ocaklık, Ülkelik, Eyalet ve Hükümet Terimleri Üzerine", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar*, İstanbul 2022, s. 83-98.

Esasen *yurtluk-ocaklık* deyimi ve uygulaması sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya has yeni bir uygulama değildir. İmparatorluktaki birçok mansıp *yurtluk-ocaklık* kapsamına girebilmektedir. Burada esas olan adı geçen mansıbın irs yoluyla intikal etmesidir[35]. Hatta makam ve mevki sahiplerinden biri bir suçtan dolayı ölümle cezalandırılsa dahi, *yurtluk-ocaklık* olarak tasarruf ettiği dirlik oğullarına verilebilmektedir. Bu gibi durumlarda şayet mansıp sahibinin çocuğu küçük ise, büyüyünceye kadar kendisine bir vekil tayin edilmekte ve hakları korunmaktadır[36]. Nitekim *Mazgird* sancağını *yurtluk-ocaklık* üzere tasarruf etmekte iken katledilen *Ferruhşad Bey*'in yerine sancakbeyi olarak ümeradan *Kasım Bey* adlı birisi tayin edilince, *Pîr Hüseyin Bey*'in oğullarından *Pertek* sancağını aynı şekilde tasarruf etmekte olan *Rüstem Bey* itiraz etmiştir. *Rüstem Bey* itirazında, *Ferruhşad Bey*'in öldürülmesinin kendi hatası sonucu olduğunu, sancağın ise daha önce verilen taahhüdname gereğince *Pîr Hüseyin Bey*'in oğullarından birisine verilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu itirazı haklı bulan Divan, *Mazgird*'i *Pîr Hüseyin Bey*'in oğullarından *Pilten Bey*'e *yurtluk-ocaklık* olarak tevcih etmiştir[37].

Yurtluk-Ocaklık sancakların statülerini açıklandığı kanunnamelerde bu sancakların beylerinin soyu münkariz olduğu takdirde sancağın yurtluk-ocaklıktan çıkarılarak normal sancak olarak tevcih edilebileceği belirtilmektedir: "*Ve bunlardan birisi fevt olsa yâhud edâ-i hizmet eylese, yurdı ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricden kimesneye verilü-gelmemişdir.Meğerki evlâd ü akrabası münkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir*

35 O. Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", s. 257-274.

36 Ocaklık deyimi konusunda geniş bilgi için bkz. N. Göyünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında", s. 269-278.

37 Şeref Han, *Şerefname*, s.196.

umûr-dîde kimesneye verilür. Amma yurdluk ve ocaklık i'tibâr olmaz, belki sâir elviye gibi tasarruf olunur"[38].

Kısacası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bu sancakların yukarıda belirtilen bu statüleri sabit ve değişmez değildir. Osmanlı idaresi her zaman yurtluk-ocaklık sancakbeyinin mutlaka soyunun münkariz olmasını beklememektedir. Siyasi şartlara göre, gerektiğinde değişikliğe gidilebilmektedir. Değişmeler, tahrir zamanlarında ve İran ile savaşın hüküm sürdüğü dönemlerde daha çok vuku bulmaktadır. Devlet, bazı sancakları klâsik sancak haline getirebildiği gibi pratik birtakım sebeplerin zorlamasıyla bazı sancaklara da birtakım imtiyazlar tanıyabilmektedir. Meselâ, XVII. yüzyılda *Sağman* ve *Mazgird* sancaklarının sancakbeylerinin reayaya zulmettikleri gerekçesiyle sancaklıktan çıkarıldıkları görülmektedir[39].

4- Çemişgezek Sancağı ve Pir Hüseyin Bey

Şerefnâme'de *Pîr Hüseyin Bey Oğulları* olarak zikredilen *Çemişgezek Beyleri*'nin soyu Malazgirt'ten sonra Erzurum ve çevresinde kurulan Saltukoğullarına dayandırılır[40]. Saltukoğullarının son hükümdarı Melikşah b. Muhammed (Nasıreddin Muhammed) Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah tarafından öldürülmüş ve Saltukoğullarına beyliğine son verilmiştir (1202). Çemişgezek hükümdarlarının soyunun Melikşah'a

38 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul 1992, s. 477; Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, Haz. Mithat Sertoğlu, İstanbul 1992, s. 57-58.

39 M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 25. Keza Bitlis sancağı 1520'den 1535'e kadar eyâlet başlığıyla Kürdistan vilâyetine tabi iken 1535'ten 1578'e kadar klasik Osmanlı sancağı olarak idare edildi. 1578'de Şeref Han'ın İran'dan Osmanlı tarafına geçmesi ile birlikte yurtluk-ocaklık olarak kendisine geri verildi. Böylece Bitlis Tanzimât'a kadar Bitlis beylerinin idaresinde hükûmet sancak olarak yönetilmeye devam edildi. Bkz. M. Alanoğlu, *Aynı Tez*, s. 95.

40 F. Sümer, Şeref Han'ın Saltuklular'a dair verdiği bilginin Gaffari'nin (öl. 1564-65) eserinden alındığını ve bunun gerçeği yansıtmasının muhtemel olduğunu kaydediyor, bkz. Faruk Sümer, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1971), s. 430; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, s. 15.

dayanması ve Melikşah sözünün Kürt dilinde "*Melkiş*" biçiminde değişmiş olması muhtemeldir. Öte yandan Çemişgezek hükümdarlarının adları da onların Türk olduklarını ispatlar; çünkü adlarının Arap ve Kürt adlarıyla ilgisi yokdur[41].

Ancak Çemişgezek'e gelip burada bir beylik kuranın kimliği açık değildir. *Nasıreddin Muhammed*'in beylikten uzaklaştırılmasından sonra oğullarından *Ebu Mansur, Erzurum* ile *Kars* arasındaki *Micingerd* kalesinde hüküm sürdüğü[42] diğer oğlu *Melikşah*'ın ise, Çemişgezek'e gelerek buradaki bir beylik teşekkül ettirdiği söyleniyorsa da bu şahsın *Melikşah b. Muhammed*'in oğlu değil torunu olması daha muhtemeldir[43]. Çünkü kaynaklarda Şeref Han'ın hilafına *Melikşah b. Muhammed*'in II. Süleyman Şah tarafından öldürüldüğü değil, beyliği elinden alındığından bahsedilmektedir[44]. Ancak Nasırredin Muhammed'in ne zaman öldüğüne dair bir bilgi de yoktur. F. Sümer, *Nasıreddin Muhammed*'den sonra kızı *Mama Hatun*, ondan sonra da *Melikşah*'ın başa geçtikleri hakkında sağlam, açık ve tatmin edici bilgiler bulunduğunu belirtiyor[45].

Melikşah'ın Çemişgezek'e ne zaman çekildiği de belli değildir. Bu sırada Çemişgezek ve çevresinin kimin elinde olduğunu kesin olarak belirlemek de mümkün olmamaktadır. Büyük ihtimal Çemişgezek Saltuklulara aitti. O aile efradını ve askerlerini toplayıp Çemişgezek'e çekilmiş ve beyliğini burada devam ettirmiş olabilir. Daha önce bu bölgeye

41 Şeref Han, *Şerefname*, s.188-189.

42 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 20.

43 Şerefname'de Melik Muhammed'den sonra Cakdaş adlı birinin beylik tahtına çıktığını kaydediliyorsa da bu adla birisi Saltuklu hanedanı arasında zikredilmemektedir. Şerefname'nin kaynağı olan Gaffarî'nin Cihan'ârâ'sında da böyle bir isim yoktur. Bu ismin Şerefname'nin basıma esas olan iki yazmada "bihafideş" şeklinde olduğu, bunun da Melikşah'ın kastedildiği belirtilmektedir. F. Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 41, dipnot 77.

44 Bkz. F. Sümer, "Saltuklular", s. 422; Abdülkerim Özaydın, "Saltuklular", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36 (2009), s. 54-56.

45 F. Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 38, dipnot 70.

Artukoğullarının hâkim olduğunu biliyoruz. Çemişgezek'in *I. Alaeddin Keykubad* döneminde (1226) Selçuklu ordusu tarafından Artuklu Mesud'un elinden alındığına göre[46] Melikşah'ın buraya gelip bir beylik teşekkül ettirmesi muhtemelen Artuklu hakimiyetini kabul etmesiyle mümkün olmuştur.

Çemişgezek Beyleri, yukarıdaki sayfalarda temas edildiği üzere, siyasi şartları göz önüne alarak, bölgede kurulan güçlü devletlerin yüksek hâkimiyetini kabul etmek suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Şeref Han'ın ifadelerine göre Çemişgezek Beyleri, *Cengiz Han*, *Timurlenk* ve oğlu *Şahruh Mirzâ* ile Türkmen *Kara Yûsuf* zamanlarında dahi bölgeyi ellerinde tutmayı başarmışlardır[47].

Şeref Han, Melikşah'ın soyundan gelen bu beylere *"Melkişî"* dendiğini ve *"büyük ihtişamları, hizmetçilerinin, taraftarlarının ve kendilerine bağlı olanların çokluğuyla ün yapmış..."* olduklarını kaydetmektedir. Melikşah, Çemişgezek bölgesine geldiği zaman 32 kale ve 16 nahiyeyi istila etmiştir. Yine Şeref Han, *Melkişîler*'in üç kısma ayrıldığını ve onlardan 1000 kadar ailenin İran hükümdarına katıldığını ve bir grubunun da *Şah*'ın muhafız subayları arasına katıldığını belirtiyor[48].

5- Pir Hüseyin Bey'in Faaliyetleri

Hacı Rüstem Bey'in Çaldıran'a giderken oğullarından Pîr Hüseyin Bey'i Çemigezek'te bıraktığı anlaşılıyor. Babasının başına gelen felaketi öğrenen Pîr Hüseyin Bey, ne yapacağı konusunda bir tereddüd geçirdikten sonra Mısır Memluklerine sığınmak üzere hareket etmiş, Malatya'ya vardığında buranın Memlukler tarafından tayin edilmiş olan valisi Mamay'a

46 Mesud, Alaeddin Keykubad'a zengin hediyeler takdim edip tâbiyetini arz edince toprakları iade edilmiştir. Bkz. Faruk Sümer, "Keykubat I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25 (2022), s. 357-359.

47 Şeref Han, *Şerefname*, s.188-89.

48 Şeref Han, *Şerefname*, s.189.

ne yapması gerektiği konusunda akıl danışmıştır. Bu sırada Malatya henüz Memluklerin elindedir. Mamay, Memlukler'in çöküş içerisinde bulunduğunu, oysa Osmanlıların kudret ve azametlerinin gün geçtikçe artmakta olduğunu söyleyerek Yavuz Selim'in huzuruna çıkmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Pîr Hüseyin Bey, bu sırada Amasya'da bulunan Sultan Selim'in huzuruna çıkarak itaatini arz etmiştir. Yavuz da rivayete göre, ona babasını öldürten bir hükümdarın karşısına çıkma cesaretini gösterdiğinden dolayı hayran kalmış ve Çemişgezek Beyliğini kendisine tevcih etmiştir[49]. Bu sırada Çemişgezek Safevi komutanı Nur Ali Halife'nin işgali altındadır. Gerçekte Yavuz Selim'in, Pîr Hüseyin Bey'in itaatini kabul edip, ona Çemişgezek Beyliğini vermesinin sebebi, onun cesaretine olan hayranlığından çok, o sırada Güneydoğu Anadolu'da faaliyet gösteren Safevi komutanı Ustacalu Karahan'a karşı takip edilen ve bölgedeki Kürt Beylerini Osmanlı yönetimine bağlamak amacı taşıyan siyasetinin yürürlüğe konmuş olmasıdır.

Atalarının ülkesi kendisine tevcih edilmesi üzerine derhal harekete geçen Pîr Hüseyin Bey, beyliğin topraklarını Safevîler'in işgalinden kurtarmak için çalışmalara girişmiştir. Bu sırada Çemişgezek, Şah İsmail'in adamlarından Nur Ali Halife'nin elinde bulunuyordu. Sultan Selim, Bıyıklı Mehmed Paşa'yı da Çemişgezek'in Safevîlerden temizlenmesi için görevlendirmişti. Nitekim kuvvetleriyle Safevîler üzerine yürüyen Bıyıklı, *Ovacık* civarındaki *Tekir Yaylağı* denilen mevkide yapılan savaşta *Nur Ali Halife* kuvvetlerini bozguna uğratmıştır (Haziran 1515)[50]. Bir diğer kaynağa göre Bıyıklı Mehmmed Paşa, Nur Ali Halife'nin *Mehmed bin Aykutoğlu, Yûsuf Varsak* ve daha başka birkaç beyle ittifak ederek, Çemişgezek beyi Pîr

49 Şeref Han, *Şerefname*, s.192.

50 Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 39.

Hüseyin Bey'in üzerine *Harput* yolundan *Ovacık*'a yürüyeceği haberini aldı. Bunun üzerine vilâyet askeri ile Erzincan'da *Rumsaray*'dan hareket eden Bıyıklı, bazı Kürt beylerinin de ittifakını sağlayarak *Harput* civarındaki *Göksu* kenarında Safevi kuvvetlerini yendi ve *Nur Ali Halife*'yi öldürttü (19 Haziran 1515/7 Cemaziyyelevvel 921)[51]. Şah İsmail'in bölgedeki önemli komutanlarından biri olan Nur Ali Halife'nin ortadan kalkması ile Kiğı, Çat mıntıkası, Aşkale ve Kopdağı'nın batısı kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girdi[52]. Şeref Han ise, Pîr Hüseyin Bey'in Bıyıklı Mehmed Paşa kuvvetlerini beklemeden, kendi aşîretlerinden derlediği kuvvetlerle Nur Ali Halife'yi adı geçen yerde yendiğini kaydetmektedir[53].

Her ne olursa olsun, bu savaştan sonra Pîr Hüseyin Bey, beyliği topraklarına sahip olmuştur. O, Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesinde önemli yer işgal eden ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın kumanda ettiği Osmanlı ordusu ile Ustacalu Karahan'ın kumanda ettiği Safevi kuvvetleri arasında cereyan eden *Dede-Kargın* (Eski Koçhisar yakınlarında) savaşına da katılmıştır[54].

Çemişgezek Safevîlerden temizlendikden sonra Diyârbekir vilâyetine tâbi olan Çemişgezek sancakbeyliği Pîr Hüseyin Bey'e *yurtluk-ocaklık* olarak verilmiştir. Ayrıca 16 oğluna da zeamet ve tımarlar tevcih edilmiştir[55]. Ancak ölümünden sonra oğulları arasında ihtilaf çıkması üzerine[56] Dîvân, sancağı aynı statü ile oğullarına intikal ettirmemiş, sancağı dört

51 Haydar Çelebi Ruznâmesi'nde Nur Ali Halife'nin başının 24 Temmuz 1515/12 Cemaziyelâhir 921 tarihinde ordu-yı hümâyûna geldiği belirtilmektedir, bkz. *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, (Yay. Yavuz Senemoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi No: 73, s. 152.

52 Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", *Tarih Dergisi*, VII/10, (1954), s. 130, not 28.

53 Şeref Han, *Şerefname*, s.194.

54 N. Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 24 vd.

55 Pir Hüseyin Bey'in oğullarının ismi ve tevcih edilen zeamet ve tımarlar için bkz. M. A. Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek, Sağman Sancakbeyileri", s. 239-265.

56 Şeref Han, *Şerefname*, s. 195.

kısma ayırarak üçünü Pîr Hüseyin Bey'in oğullarına sancak olarak vermiş, Çemişgezek merkez olmak üzere birkaç nahiyeyi birleştirerek klâsik sancak haline getirmiş ve ümeradan birisine tevcih etmiştir. Onun ölünceye kadar sancakbeyliği yaptığına ve kendisinden sonra oğullarından birinin aynı statü ile *sancakbeyi* atanmadığına bakılırsa *kayd-ı hayat* şartı ile sancağı tasarruf ettiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi Osmanlı idaresinin bütün imparatorlukta görmek istediği sancak tipi klâsik sancak tipidir. Bundan dolayı fırsat buldukça *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* sancakların klâsik sancak haline getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Osmanlı idarecilerinin Çemişgezek'i de tedricen klâsik Osmanlı sancakları ile aynı statüye döndürmek niyetiyle hareket ettikleri ve her tahrirde 1518'de Pîr Hüseyin Bey'e verilen imtiyazları azaltmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Gerçekten de 1523 yılındaki ikinci tahrirde sancaktan bazı nahiyeler ayrıldığı gibi üçüncü tahrir olan 1541'de Pîr Hüseyin Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında çıkan anlaşmazlıktan da faydalanılarak sancak dört parçaya ayrılmış ve Çemişgezek klâsik Osmanlı sancağı haline getirilmiştir.

Öte yandan *Pîr Hüseyin Bey*'e gösterilen tolerans ve tanınan imtiyaz, onun Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesinde gösterdiği gayretler ve Çemişgezek'in coğrafi yapısı ile yakından alakalıdır. Osmanlı idaresi bölgenin sosyal ve coğrafi şartlarını dikkate alarak istikrarlı bir yönetim oluşturabilmek için Çemişgezek gibi yerleri umumiyetle bazı imtiyazlar tanıyarak eski sahiplerine bırakmıştır. Bunda rol oynayan diğer faktör de İran ile XVI. yüzyıl boyunca devam eden siyasi çekişmedir. Safevîler, Çaldıran'da uğradıkları bozguna rağmen, Doğu Anadolu ile alakalarını kesmemişler,

bölgedeki beylerin Osmanlı hâkimiyetine başkaldırıp, kendi saflarına geçmeleri için sürekli tahriklerde bulunmuşlardır.

Pîr Hüseyin Bey'in hangi tarihte Çemişgezek sancakbeyliğine atandığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bunun muhtemelen 1515 yılı içerisinde olması lazım gelir. Diyârbekir vilâyeti çerçevesinde yapılan tahririn sonuçlarını ihtiva eden 1518 tarihli defterde Pîr Hüseyin Bey'in Çemişgezek sancakbeyi olduğu kayıtlıdır. Söz konusu tahrire göre sancak gelirinin büyük kısmı Hüseyin Bey'e has olarak bırakılmıştır. Gerçekten toplam 1.975.700 akça tutan sancak gelirinin 1.717.700 akçası Pîr Hüseyin Bey'in hasılarıdır[57]. Sancaktaki padişah hasları ehemmiyetsizdir. *Pîr Hüseyin Bey*'in hasları veziriazamın haslarından bile fazladır. Bu durum ona tanınan imtiyazın derecesini göstermek bakımından önemlidir[58].

Gerçi 1523 tarihli icmâl deftere göre *Pîr Hüseyin Bey*'in hasları 1.253.657 akçaya düşmüştür ancak bu miktar da oldukça yüksek bir meblağdır. Esasen bu azalma da sancak gelirinde 1518'deki ilk tahrire nazaran umumi bir düşüş olmasından kaynaklanmaktadır[59].

Pîr Hüseyin Bey'in ne zaman vefat ettiğini kesin olarak belirleyemiyoruz. Ancak bunun 1534'lere doğru olduğunu zannediyoruz[60]. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman, Ira-

57 M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 36.

58 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan (*D.10057*, s.7/a-b) ve 1526-27 yıllarına tarihlenen (bkz. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, 1150-1650 Yıllarında Osmanlı İl Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul 1978, s. 23, dipnot 11) bir idari taksimat defterinde *Pîr Hüseyin Bey* için Cezire, Soran, İmadiye, Bitlis vs. gibi sancakların beyleri ile beraber *"bu yedi nefer Kürd beyleri Kürdistan'ın ümerâ-i izâmından olup bunlara yazılan ahkâm-ı şerîfenin âhirinde alâmet-i şerîfe i'timâd idesiz diyü yazılmaz ve hitâb olundukda siz diyü hitâb olunur ri'âyet olunu gelmişdir"* denilmektedir. Bu kaidenin *Yavuz Sultan Selim* zamanında konulduğuna şüphe yoktur. Dikkati çeken nokta, Cezire ve İmadiye'nin hükûmet sancak olmalarıdır. Bu sebeple buralarda tahrir yapılmamıştır. Halbuki yurtluk-ocaklık statüsünde olduğundan Çemişgezek'te tahrir yapılmıştır.

59 M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 36.

60 Şerefhan, *Pîr Hüseyin Bey*'in tam 30 sene beylik yaptığını kaydediyorsa da (s.194) bu mümkün değildir. Çünkü 1515 yılında *Hüseyin* Bey'in sancakbeyi olduğunu var-

keyn seferi sırasında Sultaniye'ye geldiği zaman Çemişgezek sancakbeyliğine Dulkadiroğlu Ali Bey atanmıştır[61]. Fakat onun Çemişgezek'teki görevi kısa sürmüş, bir müddet sonra Pasin ve Kars sancakbeyliğine nakledilmiştir[62]. Fakat onun yerine kimin Çemişgezek sancakbeyi olduğunu tespit edemiyoruz. Öte yandan Dulkadiroğlu Ali Bey'in Pîr Hüseyin Bey'in ölümünden hemen sonra mı atandığı, yoksa arada bir başkası da Çemişgezek sancakbeyliği de yapmış mıdır, bilemiyoruz.

Diğer taraftan Pîr Hüseyin Bey'in ölümünden sonra Çemişgezek sancakbeyliğinin ümeradan birilerine verilmesi oğullarının itirazına yol açmış olabilir. Şeref Han, Pîr Hüseyin Bey'in oğullarının aralarında anlaşamamaları yüzünden Çemişgezek'in ellerinden alındığını belirtmektedir. Sonunda onlar Kanuni'nin huzuruna çıkarak atalarının ülkesinden kendilerine iki sancak ile tımar ve zeametler verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Çemişgezek klâsik sancak haline getirilmiş ve ümeradan birisine tevcih edilmiştir. Bir kısım gelirleri de *havâss-ı hümâyûn*'a alınmıştır[63].

Pîr Hüseyin Bey'in geride bıraktığı 16 oğlundan Muhammedî Mirzâ'ya Mazgird nahiyesi, Rüstem Bey'e de Pertek nahiyesi sancak haline getirilerek tevcih edilmiştir. Diğer oğullarından *Halid Bey, Yûsuf Bey, Pilten Bey, Keykubad Bey, Behlül Bey, Muhsin Bey, Yakup Bey, Ferruhşad Bey, Ali Bey, Gülabi Bey, Keyhüsrev Bey, Keyperviz Bey, Keykâvus Bey* ve *Yelmân Bey*'e ise muhtelif büyüklükte zeametler verilmiştir. 1550'lerden

sayarsak, 30 sene sonra yani, 1545'lerde onu hâlâ sancakbeyi bulmamız gerekirdi.

61 Ali Bey'in ağabeyi Dulkadiroğlu Mehmed Han da bu sıralarda yeni kurulan Erzurum beylerbeyiliğine atanmıştır. Mehmed Han ile kardeşi Ali Bey Çaldırandan sonra Dulkadiroğlulları Beyliği'nin ortadan kaldırılması üzerine Safevilere sığınmışlar ve uzun yıllar İran'da kalmışlardı. Irakeyn seferi sırasında Osmanlı hizmetine girmişlerdir.

62 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1971, s. 171 vd.

63 Şeref Han, *Şerefname*, s. 195.

sonra *Sağman* nahiyesi de sancak haline getirilerek *Keyhüsrev Bey*'e tevcih olunmuştur.

Pîr Hüseyin Bey evladları XVII. yüzyılda da Çemişgezek ülkesinde imtiyazlarını sürdürdüler. Aralık başları1665/ Evâhir-i Cemaziyyelevvel 1076 tarihli bir ferman suretine göre kendilerinden raiyyet resmi talep edildiği zaman buna itiraz ettiler ve 1566 tarihli son tahriri belge olarak göstererek *"defter-i cedîd-i hâkânîde"* raiyyet yazılmadıklarını ifade ettiler. *Dîvân* da onlar lehinde karar vererek, *"rencîde ve remîde"* edilmemeleri için Diyârbekir beylerbeyisine ve Çemişgezek kadısına emir verdi[64].

Çemişgezek klâsik bir Osmanlı sancağı haline getirildikten sonra idari bakımdan yine Diyârbekir vilâyetine bağlı kalmışsa da zaman zaman Erzurum beylerbeyliğine bağlandığı da olmuştur. Gerçekten de 1578-88 tarihli bir idari taksimat defterinde[65] Çemişgezek Erzurum vilâyetine tabi görmektedir. Ancak bu durum Çemişgezek'te askeri ve malî[66] birtakım problemlerin çıkmasına yol açmış, bu sebeple daha sonraları tekrar *Diyârbekir*'e bağlanmıştır. Nitekim 23 Mart 1578 tarihinde Çemişgezek sancakbeyine yazılan hükümde, Çemişgezek sancakbeyinin önce Erzurum beylerbeyisi ile sefere gitmesi emredilmiş ancak Diyârbekir beylerbeyisi de Çemişgezek beyine mektup göndererek üzerinde olan *mâl-ı mîrî* için Diyârbekir'e gelmesini istemiştir. Diğer taraftan *Çemişgezek beyi*, sancağının şimdiye kadar Diyârbekir askeriyle *"eşe geldiğin"* bildirmesi üzerine *Dîvân*, bundan sonra *sefer-i hümâyûn* vâki olduğunda eskisi gibi Diyârbekir beylerbeyisi ile eşmesi

64 *Harput Şer'iyye Sicili 278*, s. 90-91.

65 BOA, *Kâmil Kepeci 262*, s. 202, aynı defterde Pertek ve Sağman Diyârbekir'e tâbi görünmektedir, bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 150 vd.

66 Pertek reâyâsı kaleler tamiri ve saire için istenilen ırgat ve akça ve tekâlîf-i örfiyyeyi Diyârbekir tarafına vere gelmekte iken halen Erzurum'dan da istenildiğinden şikâyet etmişlerdir. Divân, iki taraftan da tekâlîf istenmesini caiz görmemiş olduğundan eskiden beri olduğu gibi yine Diyârbekir'e hizmet ettirilmeleri emredilmiştir, bkz. BOA, *Mühimme 31*, s. 294.

ve üzerinde olan mâl-ı mîrî'yi bertaraf etmesi için Diyârbekir beylerbeyisi Derviş Paşa'ya katılması emredilmiştir[67].

6- Hükümet Sancaklar ve Palu Örneği

Hükûmet sancaklar[68] aynı *yurtluk-ocaklıklar* gibi, fetih sırasındaki hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş olan yerlerdir. Beylerinin ellerine *"sancakbeyliği"* nin *"mülkiyet üzere"* tevcih edildiğini belirten bir *temliknâme* verilmiştir. Yurtluk-ocaklıklardan farklı olarak bu sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. Bu sebeple tımar ve zeamet de bulunmamaktadır. *Hükûmet* sancağın beyine *"hâkim"* denmekte ve yazışmalarda, *"...hâkimine hüküm ki,* "şeklinde hitap edilmektedir. *Hâkim*, sefer zamanında kendisine bağlı aşiret kuvvetleri ve *kapu halkı* ile birlikte savaşa katılmaktadır.

"*Hükûmet*" sancakların, "*yurtluk-ocaklık*" sancaklardan en önemli farkı, buralarda tahrir yapılmayışıdır Vergi gelirlerini toplamak sancakbeyinin yetkisindedir. O, sadece her yıl belirli bir vergiyi merkeze ödemekle mükelleftir. Ayrıca sancak halkı *avârız, sürsat, nüzül* vs. gibi *dîvânî tekâlif*den muâf tutulmuştur[69]. Oysa bu muâfiyet *"yurtluk-ocaklık"* sancaklara tanınmamıştır. Bunların haricinde her iki sancak da aynı özellikleri taşımaktadırlar. Sefer zamanında her iki sancakbeyi de askerleriyle beylerbeyinin sancağı altında toplanmak mecburiyetindedirler. Adlî meseleler merkezden tayin edilen kadı tarafından halledilir ve yine her iki sancağın, yukarıda belirtildiği gibi merkeze karşı mâlî yükümlülükleri vardır.

67 BOA, *Mühimme 32*, s. 99.

68 Hükûmet sancak konusunda geniş bilgi için bkz. M. A. Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükûmeti", s.1071-1095; O. Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", s. 119-137; O. Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri, s. 257-274; O. Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla*, C. 1-2, İstanbul 2021; M. Alanoğlu, *Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti*, Doktora Tezi.

69 XVII. yüzyılda bu muafiyetlerden bazıları kaldırılmış olmalı ki Palu reayası orduya sürsat zahiresi satmakla yükümlü kılındığı gibi avarız vergisi ödemeye de başlamıştı, bkz. M. Alanoğlu, *Aynı Tez*, s. 267-269.

Palu Beylerinin Soyu

Kaynaklarda doğrudan doğruya *Kara Cemşid Bey*'den söz edildiği görülmektedir. *Mirdesi/Mirdasi* aşireti reisi olan Cemşid Bey'in Çaldıran savaşına giderken Karaman'da Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkıp itaatini arz ettiği ve bilahare Çaldıran savaşına katıldığı ve zaferden sonra kendi kuvvet ve gayretiyle Palu kalesini Safeviler'den aldığı belirtilmektedir[70].

Cemşid Bey'in babasının adının Rüstem olduğu kesindir. Mezartaşı kitabesinde "*Cemşid Bey bin Rüstem Bey*" ibaresini okuyabiliyoruz. Bunun dışında onun soyu hakkında kesin bilgilere sahip değiliz.

Şerefhan'ın verdiği bilgilere göre, Mirdesi aşireti, reisleri Pir Mansur zamanında Hakkâri dolaylarında bulunuyorlardı. Pir Mansur Hakkâri'yi terk ederek Eğil taraflarındaki *Piran* köyüne gelip yerleşmiştir. Kendisinden sonra yerine Pir Musa geçmiştir. Mutasavvıf olan Pir Musa, Piran'da bir tekke yaptırmış ve ünü etrafa yayılmıştır. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Pir Bedir geçmiştir. Babasının manevî nüfuzundan istifade etmek isteyen Pir Bedir, Eğil kalesi üzerine yürüyerek burayı zapt etmeyi başarmıştır. Bunun XI. yüzyılın sonlarında, Anadolu'daki siyasî otoritenin zayıfladığı sıralarda vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Fakat bir süre sonra Selçuklular Eğil ve çevresini zapt edince Pir Bedir Meyyafarikin'e kaçmıştır. Artuk Bey, 1089 yılında Meyyafarikin'i kuşatıp almış ve Meyyafarikin hâkimiyle birlikte Pir Bedir de öldürülmüştür. Böylece aileden kimse kalmamıştır. Fakat bir süre sonra karısının hamile olduğu anlaşılmış ve doğacak çocuk beklenmeye başlanmıştır. Kadının bir erkek çocuk dünyaya

70 Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârîh*, C. II, İstanbul 1279, s. 303; "...Cemşid Bey Mirdesi ki, râyet-i zafer-i sirâyet-i padipahî Acem kişverine tevcîh buyurulduğu o anda ikbâl gibi istikbâl idüb nevâhi-i Karaman'da atebe-bûs olup itâata müsâra'at göstermekle avâtıf-ı hüsrevânî ile behremend ve inâyet-i ilm-i âlem-ârâ-yı sultanî ile ser-bülend olmuş idi Palu kal'asın darb-i şimşîr ile hüsn-i tedbîr ile Kızılbaş elinden intizâ' ve tîğ-i berâtla kat'- ser-rîşte-i nizâ' idüb."

getirmesi üzerine aşiret halkı Türkçe olarak "*-Tanrı'ya çok şükür ki isteğimizi bulduk*" demeleri üzerine çocuğa "*Bulduk*" ismi verilmiştir[71]. Şerefhan'ın bu kaydı oldukça dikkati çekicidir. Olay da Türkler'deki isim verme geleneğine uygundur. *Bulduk* isminin de tamamıyla Türkçe olduğu göz önüne alınırsa, Cemşid Bey'in atalarının Türk kökenli olabileceği istidlal olunabilir. Şerefnâme'deki efsaneyle karışık bu bilgilerin bazı tarihî gerçekleri yansıtması da mümkündür. Bu durumda Emir Bulduk'un XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıl başlarında yaşamış olması lâzım gelir.

Öte yandan Şerefhan, *Emir Bulduk*'un soyunu, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'a çıkarmaktadır. O, bu bilgileri ailenin elindeki şecereden aldığını belirtmektedir. Nitekim bugün Cemşid Bey'in torunlarından Yusuf Karacemşit Bey'de[72] bulunan şecere de Şerefhan'ın verdiği bilgileri doğrulamaktadır.

Mirdesi aşiretinin başına, Emir Bulduk'dan sonra oğlu İbrahim, ondan sonra da oğlu Emir Muhammed geçmiştir. Emir Muhammed'in ölümünden sonra ise aşiretin yaşadığı topraklar üç oğlu arasında paylaşılmıştır. Bunlardan büyük oğul Timurtaş'ın daha babasının sağlığından *Bağın* kalesine sahip olduğu görülmektedir[73]. Palu beyleri işte bu Emir Timurtaş'ın torunlarıdır. Onun kardeşlerinden Emir İsa Eğil'e, Emir Hüseyin de Berdinç/Berdeniç kalesi ile Çermik nahiyesine hâkim olmuşlardır.

Timurtaş'tan sonra aşiretin başına *Mir Hamza* geçmiştir. Onun Hüseyin, Yağmur, Ali ve Rüstem adlı üç oğlu olmuştur. Bunlardan Hüseyin ailenin başına geçmiştir. Akkoyunlu

71 Şeref Han, *Şerefname*, s. 205.

72 Aile şeceresi ile Sultan I. Ahmed tarafından verilmiş olan temliknâmenin fotokopisini vermek lütfunda bulunan Cemşid Bey'in torunlarından *Yusuf Kara Cemşid Bey'e* teşekkürü borç bilirim.

73 XVII. yüzyıl ortalarında Palu'yu ziyaret eden *Evliya Çelebi* Bağın'ın Palu beylerinin hassı olduğunu kaydediyor, bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 1999, s. 138.

devletinin yıkıldığı sıralarda baş gösteren karışıklıklardan faydalanmak isteyen Emir Hüseyin, Ergani kalesini almak istemişse de kuşatma sırasında ölümü üzerine buna muvaffak olamamıştır. Emir Hüseyin'in ölümüyle de aşiretin başına kardeşi Rüstem'in oğlu Cemşid geçmiştir[74].

"*Kara*" sıfatıyla tavsif edilen Cemşid Bey, Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda Palu'ya hâkim olmuştur. Fakat bunun hangi tarihte gerçekleştiğini belirleme imkânına sahip değiliz. Ancak hâkimiyetinin kısa sürdüğü ve XVI. yüzyılın başlarında Safeviler'in Palu ve çevresini ele geçirdiği görülmektedir

Çaldıran seferine giderken Yavuz Sultan Selim'e itaatini arz ettiğini yukarıda belirttiğimiz Cemşid Bey bu sefere katılarak Safevilere karşı savaşmıştır. Zafer sonrasında da kendi kuvvetleri ve Karaçin-zâde Ahmed Bey'in yardımlarıyla Palu ve çevresini Safevilerden geri almıştır.

Osmanlı İdaresinde Palu Beyliği

Güneydoğu Anadolu'daki El Cizre, Hazo ve Genç gibi diğer *hükûmet* sancaklar meyanında Palu ve çevresi de Cemşid Bey'e "*mülkiyet üzere*" tevcih edilmiştir Bununla ilgili olarak Yavuz Sultan Selim tarafından Cemşid Bey e *"temessük"* verildiği anlaşılmaktadır. Zirâ, Kanunî Sultan Süleyman, Irakeyn seferine çıkarken bölgedeki Ekrâd ümeraya gönderdiği *emr-i şerîf* de babası Sultan Selim Han devrinde *"arz-i ubûdiyyetle kızılbaş-ı küfr-i fâş ile cenk ü cidâl idüp envâ-i yoldaşlıklarda ve hizmetlerde"* bulundukları hatırlatarak kendi *"eyyâm-ı hümâyûn"* unda dahi hizmet ve itaata devam etmelerini istemekte ve yine *"Acem diyârına sefere niyyet ettiğini bildirerek onları"* gazâ ve cihâda davet etmektedir. Karşılığında ise halen tasarruf etmekte oldukları sancak ve dirliklerin yine

74 Şerefhan, *Şerefname*, s. 210 vd.

"yurtluk-ocaklık" yoluyla kendilerine temlik edileceği müjdelenmektedir[75]. Nitekim bu *emr-i şerîf* iktizâsınca hükûmet sahiplerinin ellerine *"temliknâmeler"* verilmiştir[76]. Bunun Yavuz Sultan Selim zamanında verilen temliknâmelerin tecdid edilmesi şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Cemşid Bey, bölgenin ve doğunun ahvalini iyi bilen tecrübeli bir zât olarak Irakeyn seferi sırasında Kanuni'ye danışmanlık etmiştir. O bu sırada tahminen 60-65 yaşlarında olmalıdır.

Cemşid Bey'e verilen temliknâme her padişah döneminde yenilendiği için bugün Cemşid Bey'in torunlarından Yusuf Kara Cemşid Bey'de bulunan ve Sultan I. Ahmed tarafından verilmiş olan Ekim başları 1611/Evâhir-i Receb 1020 tarihli tekliknâmenin de Yavuz tarafından verilen ilk temliknâme ile aynı muhtevaya sahip olduğunu zannediyoruz. Fakat Sultan I. Ahmed'in verdiği temliknâmede Yavuz tarafından verilen temliknâmeye değil, Kanuni tarafından verilen temliknâmeye atıfta bulunularak Sultan Süleyman Han tarafından Irakeyn seferi ibtidâsında Güneydoğu Anadolu'daki Ekrâd beylerinin *arz-ı ubudiyyetleri ve ihlasları ve din bâbındaki istikametleri ve dilâverlikleri* sebebiyle verildiği ifade olunmaktadır[77].

Kanuni tarafından Diyarbekir'de yazılan ve bir suretinin defterhâne-i hakanîde mukayyed bulunduğu belirtilen temliknâmeye göre Cemşid Bey'e *Palu ülkesi*[78] cümle kaleleri,

75 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, *E.11969*, Belgenin sadeleştirilmiş metni için bkz. N. Sevgen, "Kürtler"; *BTTD* Haziran 1968, S. 9, s. 71.

76 1533 tarihli Kanuni'nin Cemşid Bey'e verdiği temliknâme, Cemşid Bey'in Palu'daki torunlarının elinde mevcuttur. Bu fermânı gördüysek de ne yazık ki bir suretini almak mümkün olamadı.

77 Bkz. Sultan I. Ahmed tarafından verilen temliknâme, "bundan akdem hazret-i cennet-mekân-i firdevs-âşiyân merkûm ceddim Sultan Süleyman Han aleyhirrahmet-i ve'l-gufran Irakeyn seferi ibtidâsında Kürdistan beyleri gelüb arz-i ubudiyyet ve ihlâs idüb kuvve-i kâhire-i hüsrevânileri ile feth ve teshîr olunan kıla' ve bik'a ve memleketlerde envâ-i yoldaşlıklar ve din bâbında istikâmetleri zuhûr etmeğin dilâverlikleri ve ubûdiyyet ve iklâsları mukâbelesinde...".

78 Temliknâmede ve kaynaklarda bu şekilde geçmektedir-

şehirleri, köyleri, mezreaları ve bağçeleri bütün mahsulât ve gelirleriyle temlik edilmiştir. Ayrıca temellük şartında kendisinden sonra *"oğlu oğluna neslen ba'de neslin"* intikal edeceği hususu da tebarüz ettirilmiştir.

Cemşid Bey, Palu'yu uzun yıllar istikrarla yönetmiştir. O epeyce uzun bir ömür sürmüştür. Torunları onun 120 yaşında öldüğünü söylemektedirler. Şerefhan da onun ömrünün 100 yılı aştığını ve 60 yıl Palu'da hükümdarlık ettiğini kaydetmektedir[79]. Ne var ki, Cemşid Bey'in ne zaman doğduğunu bilmediğimizden ne kadar yaşadığını kesin olarak belirleme imkânından mahrumuz. Fakat onun 1568 yılı Nisan'ında (Şevvâl 975) öldüğünü mezar taşı kitabesinden biliyoruz.

Doğu Anadolu'daki beyler arasında tecrübeli, zeki ve basiretli bir şahsiyet olarak dikkati çeken Cemşid Bey, Kanuni zamanındaki bütün İran seferlerine katılmış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın şahsî itimadını kazanmıştır. Ayrıca zamanın ölçüleri dahilinde son derece dindâr ve hayırsever olduğu dikkati çekmektedir. Onun üç defa hacca gittiğini biliyoruz[80]. Öte yandan Cemşid Bey, Palu'da inşa ettirdiği câmi, medrese ve türbeden oluşan külliyeden başka, *Demirkapu* denilen derbendde han ve tekke yaptırıp vakfettiği gibi, Diyarbekir şehrinde Dağköyü mahallesinde de bir câmi inşa ettirmek için izin istemiştir[81]. Yine onun Harput'ta yaptırdığı hamam ise bugün hâlâ hizmete açıktır. Ayrıca onun oldukça varlıklı olduğu, çok sayıda koyun ve keçi sürüleri beslediği ve bunlardan her yıl 3000 kadarını Halep'te sattırdığı kaynaklarda belirtilmektedir[82].

79 Şeref Han, *Şerefname*, s. 213.

80 BOA, *Mühimme 2*, s. 3, "Palu hâkimi Cemşid Bey mektûb gönderüb üç defa haccetmeye niyyet idüb iki defa varub bir defa dahi varmağa istihcarât idüb oğullarından birini yerine koya diyü buyuruldu".

81 BOA, *Kâmil Kepeci Ruus 209*, s. 47.

82 Şeref Han, *Şerefname*, s.212.

Cemşid Bey, ölümünden birkaç yıl önce ihtiyarlığı sebebiyle beylikden oğlu Hüseyin Can Bey lehinde feragat etmiştir[83]. 28 Kasım 1565 tarihli bir hükümde ondan "*mukaddema Palu hâkimi olan*"[84] diye bahs olunduğuna bakılırsa bu tarihten kısa bir müddet önce beyliği bıraktığı anlaşılmaktadır.

Ne var ki Cemşid Bey, beylikten feragat etmekle beraber daha sağlığında veraşetle ilgili problemler çıkmıştır. Onun beş oğlu olmuştu. Oğullarından Hamza'ya 40 bin akçalık zeâmet verilmişse de o bununla kanaat etmeyerek beylik için bazı entrikalar çevirdiği görülmektedir. Şerefhan, Cemşid Bey'in onun nâsibini kaldırdığını beyan etmektedir[85]. Fakat bu defa da Hamza'nın oğlu Rüstem başkaldırmış ve Cemşid Bey'in hazinesini bozup, akçalarını çalmıştır. 2 Aralık 1565 tarihli hükümde Diyarbekir beylerbeyisi ile Amid ve Palu kadılarına yazılan hükme göre, Cemşid Bey, Divan-ı Hümayun'a mektup göndererek *"torunu Rüstem'in fisk ü fücürdan hâlî"* olmadığını bildirmekte ve ahvalinin görülmesini rica etmektedir. Rüstem'e fiillerinden dolayı tenbihte bulunulmuşsa da *"mütenebbih"* olmaması üzerine nasihat için "*dergâh-ı âlî*" çavuşlarından biri gönderilmiş ve meselenin *şer'le* görülmesi ve zimmetinde sübût bulan malın hak sahiplerine verilmesi emredilmiştir[86].

Hükümet hâkimlerine verilen belgelerde beyliğin babadan oğula geçeceği özellikle vurgulanmaktadır. Mühimme defterinde yer alan 12 Ocak 1582 tarihli bir hükme göre Diyarbekir beylerbeyisi Palu hâkimi olan Yusuf Bey'in ölümünden sonra Yusuf Bey'in kardeşi Ahmed Bey'i Palu hâkimi nasb edilmesini arz etmişse de *"vilâyet-i mezbûre kadîmden eyâletle*

83 Şeref Han, *Şerefname*, s. 213; Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz temliknâme-i hümâyûnda bu durum belirtilmektedir "ba'dehu müşârünileyh pîr olup hüsn-i ihtiyâriyle eyâletinden ferâgat itmegin oğlu Hüseyin Bey'e kendü mutasarrıf olduğu üzere virilüp...".

84 BOA, *Mühimme 5*, s. 282.

85 Şeref Han, *Şerefname*, s. 213.

86 BOA, *Mühimme 5*, s. 282, 287.

mutasarrıf olanların sulbî oğullarından virile geldiği" gerekçesiyle reddedilmiştir[87]. Hâlbuki Ahmed Bey, kardeşi Yusuf Bey'in seferde olduğu üç yıl boyunca Palu'da *kâimimakâm* olarak hâkimlik etmiştir. Ancak Cemşid Bey'den sonra sancakbeyi olan oğlu Hüseyin Can Bey'in oğlu Mahmud, yaşı küçük olduğu gerekçesiyle hâkim nasb edilmemiş, onun yerine amcası Hasan Bey atanmıştı. Bu durumda Hasan Bey'in vekâleten atanmış olması lazım gelir[88].

Diğer taraftan Mehmed Bey'e Sultan I. Ahmed tarafından verilen önceki sayfalarda bahsettiğimiz temliknâme, hükûmet sancakların imtiyazlarının ve merkezi otoriteye karşı olan mükellefiyetlerinin tesbiti açısından mühim bir belgedir.

Her padişah döneminde *"tecdîd"* edildiği belirtilen temliknâmeye göre, Palu hükümeti içerisindeki kaleler, şehirler, köyler ve mezrealar ve sâire mülkiyet üzere verilmiştir. Ancak buradaki mülkiyet bu sayılanların tasarrufuna müteallikdir. Çıplak mülkiyet (rakabe) devletin elinde kalmaktadır. Kısacası mülkiyet olan Palu hâkimliği ile kale, köy, şehir ve mezrealardan devletin alması gereken vergi gelirine münhasırdır. Nitekim temliknâmede yukarıda belirtilen hususlar sayıldıktan sonra, *"mümâileyh tasarrufunda mukarrer ola"* denilmektedir. Bu durumda Palu hâkimleri sancaklarındaki köy ve mezreaları tam bir mülkiyet serbestisi içerisinde kullanamamaktadırlar Meselâ herhangi bir arazinin gelirini vakfetmek istedikleri zaman Divan-ı Hümayun'dan ayrıca temliknâme istemektedirler[89]. Bu yüzden Cemşid Bey'in XVI.

87 BOA, *Mühimme 46*, s. 271; Bir başka belgede bu husus, "Babası hâkim olmayan, ocaklarına hâkim olmaya deyu ahidnâmeleri olup", şeklinde formüle edilmiştir. COA, *KK. 242*, s. 352. Ayrıca Bk. M. Alanoğlu, *Aynı Tez*, s. 211.

88 Cemşid Bey'in oğulları arasındaki veraset kavgaları XVI. yüzyıl boyunca sürmüştür. Bunlarla ilgili olarak "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti" adlı makalemizde bilgi vermiştik. Ayrıca M. Alanoğlu da adı geçen doktora tezinde konuyu etraflıca incelemiştir.

89 Meselâ Pertek sancağını yurtluk-ocaklık olarak mülkiyet üzere tasarruf eden Baysungur Bey, Murad nehri kenarında bir han yaptırıp Özbek karyesi ile Tufan mez-

yüzyılda kurduğu vakıflar bile belirli köy ve mezrealarla sınırlıdır. Vakfedilen de sadece köy veya mezreadan elde edilen vergi geliridir. Yoksa ürünün tamamı değildir.

Mesela Cemşid Bey, asil, nesib ve fazıl olarak nitelenen Şerîf Mevlânâ Cafer bin Şeyh Resul adına vakfettiği Şeyh Piran arazisinin mahsûlünün öşrünü, yani beşte birini vakfetmiştir. Evlatlık vakıf statüsüne giren bu vakfın vakfiyesine göre adı geçen Şeyh Cafer'in sadece erkek evlatları vakfın gelirinden yararlanabileceklerdir. Şayet nesil münkariz olursa, gelir, Medine-i münevvereye devredilecekti[90].

Cemşid Bey'in kardeşi Hurşid Bey adına vakfettiği Kasım sonu 1562 (Evâhir-i Rebiül-evvel 970) tarihli *Nibşi* köyündeki vakıf da köyün galle, cizye ve sâir rüsûmunun tamamına şâmildir. Yani sadece vergi gelirlerine münhasırdır[91].

Kısaca toparlayacak olursak, *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* sancaklarda mülkiyet olarak verilen arazinin rakabesi değil, vergi gelirlerinin tasarruf hakkıdır. Bu vergilere, mahsûlâtdan alınan öşür, cizye, ispenç ve gibi bütün şer'î ve örfî vergiler dahildir. Ayrıca sancakbeyiliği ile kalelerin tasarruf hakkı da temlike dahildir.

Öte yandan Palu hâkimleri *"din-i İslâm üzere olup"*; Osmanlı'dan yüz döndürmeyip itaat ve inkiyad ettikleri müddetçe *vüzerâ, beylerbeyiler, ümerâ ve mutasarrifîn-i emvâl, mübâşir ve ummâl* ve sâirleri tasarruflarına mâni olmayacaklardır. Ayrıca *avârız, nüzül, sürsat ve kışlak* ve sâir *tekâlîf-i şakka* teklîf etmeyecekler ve bu hususta zahmet verip üşendirmeyeceklerdir.

Diğer taraftan beyliğin intikal şartları da mülknâmede açıklanmaktadır. Buna göre, hâkim nasb edilen şahsın bir oğlu

rasının gelirini vakfetmek istediği zaman mülknâme-i hümâyûn istemek mecburiyetinde kalmıştır, bkz. BOA, *Mühimme 25*, s. 24,52.

90 Haziran sonları 1555 (Evâil-i Şaban 962) tarihli bu Arapça vakfiye ve tercümesi için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Defter No: 60*, s. 114

91 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Defter No: 582*, s. 207.

olur ise beylik ona intikal edecek, şayet birden fazla oğlu var ise, kardeşler kendi aralarında kaleleri ve şehirleri tasarruf etme konusunda rızalarıyla anlaşacaklardır. Hâkimliğe kimin nasb edileceği konusunda kendi ihtiyarlarıyla baş başa bırakılmışlardır. Fakat uygulamada bu husus merkezin belirlediği kaidelere göre halledilmiştir.

Palu hâkimlerinin erkek varisleri kalmayıp, ocakları "*hâlî*" kalacak olur ise, o zaman eyaletleri hâriçten olanlara verilmeyip bütün Kürdistan beyleri müşavere ve ittifak ettikten sonra ol diyarın beylerinden ve beyzâdelerinden münasip ve layık olan kimseye tevcih edilecektir

Dikkati çeken bir nokta da temliknâmede padişahın *"bu mu'âdehe-i hümâyûnumun te'kidi emr-i celîlü'l-kadrimin takrîr ve tenkidi için yemin dahi iderim..."* dediğine bakılırsa temliknâmenin adeta ikili bir antlaşma özelliği taşıdığı sonucuna varılabilir.

Öte yandan Palu hâkimi, padişahın *dostuna dost, düşmanına düşman* olacaktır. Temliknâmede Sultan I. Ahmed, kendisinden sonra padişah olacaklara da emirlerini bozmamalarını ve şayet emr-i şerîfe muhâlif ve mugayir hareket eden olur ise Allah indinde suçlu ve günahkâr ve zâlimlerden add olunacaklarını ihtar etmektedir. Buna karşılık Palu beyleri de "*cadde-i sadâkat ve istikâmet sâhibi olup*"; din ve devlet işlerinde hizmet düştüğünde Diyarbekir beylerbeyisi ve etraftaki Ekrâd beyleriyle *"yek dil ve yek cihet"* olup, cümle askerleri ve harp âletleriyle gerektiğinde hizmet ve yoldaşlıkta bulunacaklardır.

Ayrıca beyliği dâhilindeki reâyanın rahatı hususunda ihtimam gösterecektir. Çünkü reâya Allah emanetidir. Bu sebeple ona zulm ü teaddi etmeyecek ve ettirmeyecektir. Zâlimlere hakaret edecek, mazlumları koruyacaktır.

İlgi çekici bir husus da Osmanlı tahtına kim cülûs ederse, Palu beyinin ona can ü dilden ihlâsla itaat ve inkıyad edecek fakat tahta geçmeyip hariçte kalan şehzadeleri düşman bilecek olmasıdır. Şayet şehzadelerden biri herhangi bir suretle Palu beylerinden istimdad edecek olur ise kabul etmeyeceklerdir. Bu husus muhtemel bir taht mücadelesinde tahtı ele geçiren şehzadeye avantaj sağlamaktadır. Ayrıca tahtta bulunan hükümdara karşı ayaklanmak konusunda şehzadelerin hareket teşebbüslerini sınırlamaktadır. Bu hükmün Yavuz ve Kanuni tarafından verilen temliknâmelerde de olup olmadığını maalesef tahkik edemiyoruz. Belki de Kanuni'nin oğulları Selim ile Bayezid arasındaki mücadeleden sonra böyle bir madde eklenmek lüzumu duyulmuştur.

Bu değerlendirmelerden sonra Palu beylerinin merkeze karşı olan mükellefiyetlerini veya Divan-ı Hümayun'un hükûmet sancaklar üzerindeki yetkilerini üç grupta toplayabiliriz.

1. Palu hâkimleri *"dostunu dost, düşmanını düşman"* bildikleri padişahın ferman ettiği bütün seferlerine katılmak mecburiyetindedir. Böyle bir emir aldığı zaman Diyarbekir beylerbeyisinin sancağı altında toplanmak durumundadır. Onun kuvvetleri, kendine bağlı kuvvetlerle aşireti kuvvetleridir. Bunların silah ve cephanelerini de kendisi temin etmekle yükümlüdür. Hâkim olan kişi herhangi bir sebeple kendisi bizzat sefere gelemeyecek olursa yerine oğlunu veya kardeşlerinden birini kuvvetlerinin başında sefere yollayabilecektir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, "*hîn-i gazâda*" Palu hâkiminin iki bin atlı askerle sefere katıldığını kaydetmektedir[92]. Nitekim XVI. yüzyıl boyunca Palu beyleri gerek doğudaki ve gerek batıdaki birçok seferlere katılmışlardır. Ayrıca hükümet sancakbeyilerini görevlerinden biri de devlete

92 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. kitap*, s. 137.

ait mukataa malının veya savaş için toplanan zahire ve sâir malzemeyi istenen yere nakletmekti[93].

2. Palu hâkimleri her yıl muayyen bir meblâğı hazine-i âmireye yatırmak mecburiyetindedirler. Sancak dâhilindeki köy ve mezralardan elde edilen mahsûllerin öşrü ve diğer raiyyet resimleri ile cizye ve ispenç gibi zimmîlerden alının vergilerin tasarrufu hâkimlere bırakılmakla beraber, diğer hükûmet sancaklar gibi Palu beyi de malî bakımdan merkeze karşı bazı yükümlülükler altındadır.

Merkeze ödenen verginin miktarını belirleyemiyorsak da bunun siyasî şartlara göre değiştiğini ve bazen mühim bir meblağ teşkil ettiğini bazı kayıtlardan istidlal edebiliyoruz. Meselâ 1580'lerdeki İran seferlerine katılan ve üç yıla yakın seferde kalan Yusuf Bey'in zimmetinde 45 yük, yani 4,5 milyon akça biriktiğinden bahs olunmaktadır ki[94], bu durumda Palu beylerinin merkeze her yıl 1,5 milyon akça ödedikleri ortaya çıkmaktadır[95]. Ancak bunun sabit bir meblağ olmayıp, hâkim olarak nasb edilecek kişinin hazineye ödemeyi taahhüd ettiği meblağın farklı miktarlarda olabileceği anlaşılmaktadır. Meselâ uzun bir süre Palu hâkimi olan yukarıda bahsedilen Süleyman Bey'in 4 Ocak 1583 tarihli bir hükme göre hazineye 60 bin altun ödemeyi taahhüd ettiği fakat bunun 15 bin filorisini ödediği geri kalan 44.300 akçayı ödemesi konusunda tekid edildiği görülmektedir[96].

Hatta bu husus beyliğin intikalinde birden fazla mirasçı durumunda rekabete yol açmakta ve merkez hazinesine en fazla meblağı ödemeyi taahhüd eden hâkim olarak

93 M. Alanoğlu, *Aynı Tez*, s. 220.

94 BOA, *Mühimme 48*, s. 212.

95 1566 tahririne göre komşu Harput Sancağı'nda padişah hasları 2.305.458 akçadır (bkz. Ünal, *Harput Sancağı*, s. 173). Yine XVII. yüzyılın başlarında Harput mukataatı iltizamı yıllık 1.920.000 akça tutmaktadır (bkz. M. A. Ünal, "XVII. Yüzyıl Başlarında Harput Mukata'âtına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3 (Aralık 1988), s. 98).

96 BOA, *Mühimme 48*, s. 223.

nasb edilebilmektedir. Bazen mirasçılar, beyliğin kendilerine verilmesi için İstanbul'a giderek oldukça büyük meblağlar ödemeyi teklif etmektedirler. Örnek olarak Süleyman Bey'in beyliği sırasında amcazâdesi Ahmed Bey, beyliğin kendisine verilmesi halinde hazineye 100 bin filori ödeyeceğini bildirmiş ve isteği kabul edilerek Palu'nun ona zabt ettirilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyisine hüküm yazılmışsa da uygulanamamıştı[97]. Hâlbuki 26 Zilhicce 990 tarihli yani bir yıl önce yazılmış bir hükümde Süleyman Bey'e, amcazâdesi Ahmed'in eyaleti almak için müdâhaleden hâlî değil ise de eyaleti muhâfazada ve halka iyi muâmelede olduğundan yine eyaletin kendisine mukarrer idiği bildirilmekteydi[98].

Burada göz önüne alınması gereken husus, hükûmetin o sıradaki malî vaziyetidir. O sırada kaynağı ne olursa olsun hazineye girecek nakit çok önemlidir. İran cephesinde sürüp giden savaşlar sebebiyle hükûmetin acilen paraya ihtiyacı vardır. Bu sebeple Palu beylerinin zimmetlerinde hazineye ödenmesi gereken para konusunda da son derece hassasiyetle davranıldığı gözlenmektedir. Meselâ 14 Eylül 1595 tarihinde Diyarbekir beylerbeyisi ve hazine defterdarına yazılan hükümde halen Palu Beyi olan Süleyman'ın zimmetinde 60 yük akçadan fazla mâl-ı mîrî olduğu ve tahsili için üzerine havale gönderildiğinde borcunun ödenmesi konusunda mukayyed olmadığı bildirilmekte ve şayet ödememekte ısrar ederse beyliğin adı geçen meblağı ödemeye kâdir akrabasından birine verileceği ihtar olunmaktadır[99].

Diğer taraftan Divan-ı hümâyûn, Palu sancağındaki vergi gelirlerinin durumunu tahkik edememekte ve *mevkufatçı* adıyla diğer sancaklarda olduğu gibi maliye memurları gönderip teftiş ettirememektedir. Sadece hâkimlerin ödemeyi taahhüd ettikleri senelik vergiyi almakla iktifa etmektedir. Bu

97 BOA, *Mühimme 52*, s. 134.
98 BOA, *Mühimme 48*, s. 260.
99 BOA, *Mühimme 73*, s. 385.

durum *"mefrûzü'l-kalem maktû'ü'l-kademdir"* şeklinde formüle edilmiştir.

3. Diğer hükûmet sancaklarda olduğu gibi Palu'da da yargı işleri tamamıyla Divan'ın yetkisi dâhilindedir. Palu hâkimi kendisine tanınan bazı imtiyazlara rağmen hiçbir şekilde yargı yetkisini haiz değildir. Her türlü adlî meseleler padişah tarafından tayin edilmiş olan kadının yönetimindeki mahkemede görülmektedir. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda Palu'nun 150 akça yevmiyeli bir kadısı bulunduğunu bildirmektedir[100]. Kadı her türlü davaya bakmakta yetkilidir. Palu beyi ancak, cürüm sabit olduktan sonra infaz işlemini yapabilirdi.

Divan, beylikteki veraset işleri ve hazineyi ilgilendiren malî meselelerde Palu kadısı haricinde Harput, Amid, Mardin gibi çevre kadıların da davalara bakmasını isteyebilir[101]. Sancak halkı diğer sancaklarda olduğu gibi meselesinin Palu kadısı nezdinde çözüm bulunmasını isteyebileceği gibi, doğrudan Divan'a da başvurabilir. Zaten temliknâmede de reâyaya zulmetmemesi ve ettirmemesi konusunda Palu beyi uyarılmıştır. Aksi halde dîvân, *reâyâya zulm ü teaddi eylediği* gerekçesiyle hâkimi değiştirebilir. Hatta bazı hallerde sancaklıktan bile çıkarabilirdi[102].

7- Mîr-i Aşiret Uygulaması

Osmanlı idaresinin aşiretleri devlete sadakatini sağlamak için ürettiği bir siyasi tedbir de mîr-i aşiretlik uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı aşiret beylerine imtiyazlı timarlar verilmiştir. Mîr-i aşîret sistemi bölgenin fethiyle ortaya çıkmıştır. Diyarbekir eyaletinin

100 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 3. kitap*, s. 137.

101 BOA, *Mühimme 48*, s. 212, 29 Kasım 1582 tarihli hüküm Diyarbekir beylerbeyisi ile Mardin, Harput ve Palu kadılarına yazılmıştır.

102 Meselâ 1663 tarihlerinde Mazgird ve Sağman sancakları beylerinin halka zulmettikleri gerekçesiyle sancaklıktan çıkarılmış, mukataa alarak keydedilmişti, bkz. M. A. Ünal, ""XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyâletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, s. 2211-2220.

ilk tahriri olan 1518 tarihli mufassal tahrir defterinde bununla ilgili uygulamalara rastlanmaktadır[103]. Ayn Ali Efendi, zeâmet statüsündeki bu timarların sayısının 400 civarında olduğunu belirtmektedir[104]. Mîr-i aşiretler, aynı yurdluk-ocaklık sancaklar gibi babadan oğula geçmektedir. Oğul yoksa timar, mîr-i aşîretin varislerinden birine intikal etmekte, başkasına verilememektedir. Aslında aşiret beyliği tamamen irsî değildir. Gerek aşîret kethüdası ve gerekse aşiret beyi aşiret içerisinde cesareti, mali kudreti ve doğruluğu ile tanınmış kimseler arasından seçim yoluyla işbaşına gelmektedir[105]. Ancak başarılı ve aşiretin zabtına kadir şahsiyetlerin mîr-i aşîretliği irsen intikal ettirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim yolsuzluğu ve aşiret zabtında adem-i iktidarı görülenlerin mîr-i aşiretliğinin elinden alınıp bir başkasına verildiği olmuştur. Osmanlı bürokrasinin, mîr-i aşîret iken vefat edenlerin timarlarını teâmüle aykırı olarak "*ahar kimesnelere tevcîh*" ettiği durumlarda müteveffa mîr-i aşîretin oğlu veya vârisi itiraz etmekte dîvân de onların lehine karar vermekte ve yapılan işlemi iptal etmektedir[106].

Mîr-i aşîretler sefer zamanında bağlı oldukları sancakbeyinin sancağı altında seferlere katılmak zorundadırlar. Sefere gelmedikleri takdirde diğer serbest dirliklerdeki gibi bir yıllık dirlik gelirlerine el konulduğu tahmin olunabilir[107].

103 "Mahsulât-ı cemâ'at-ı Ekrâd-ı aşîret-i Berâzi tâbi-i livâ-i Amid bud mîr-i aşîret îşân Ömer Bey nâm bude ber mahsûlât îşân cebeliyân kayd şude an kadîm hemçün bud ", M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Ankara 2000, s. 400. Bu çalışmada mîr-i aşîret ve cebelü timarı uygulamasından hiç bahsedilmemektedir.

104 Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der-Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, İstanbul 1280, s. 35, "Van ve Diyârbekir ve Şehrizor eyaletlerinde bazı mîr-i aşîretler vardır. Lâkin sancakbeyi hükmünde olmayup zuemâ makâmında dört yüzü mütecâvizdir. Tabl u alem sâhibi değildir. Sancağı beyleriyle sefere eşerler. Fevt oldukda mutasarrıf olduğu timarlar ile mîr-i aşiritliği oğluna, oğlu yoğise akrabasına virilür münkariz oldukda sâir zeâmet gibi hârice dahi virilür".

105 Mustafa Öztürk, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Elazığ 2004, 18 vd, bu çok kıymetli çalışmada da mîr-i aşîretlerden bahs olunmamaktadır.

106 BOA, *Kepeci 88*, 251, 333, 395.

107 Mîr-i aşiretler için bkz. Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri, Mîr-i Aşîret ve Cebelü Timarları", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2006, s. 279-297.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Osmanlı sistemi yerleşik hayata geçmiş halka dayanıyordu. Devlet ve toplum nizamını sağlayan kanunnâmeler ve sâir hukukî düzenlemelerde esas alınan unsur reaya ile şehir ve kasabalarda sanayi ve ticaretle uğraşan halk idi. Göçebeler için de muhtelif kanunnâmeler tertip edilmiş ve hukukî durumları belirlenmiş olmakla beraber devlet, esas itibariyle zirâatla meşgul olanları göçebelere karşı koruyordu. Kısacası Osmanlı, yerleşik hayata geçmiş, zirâat, sanayi ve ticaretle uğraşan toplumu temsil ediyordu. Ancak imparatorluğun konar-göçer hayat süren, aşiretler halinde yaşayan milyonlarca tebaası vardı. Bu sosyolojik bir gerçeklikti ve bu gerçekliği devlet hemen ortadan kaldıramazdı. Zaman zaman aşiretleri iskân etmek için teşebbüsler yapılmışsa da istenilen ölçüde başarı sağlanamamıştır[108].

Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi ve sosyolojik yapısı itibariyle Osmanlı kıstaslarına uygun olmayan bir özellik arz ediyordu. Bu özellik bölgenin tamamını kapsamasa bile mühim bir yer işgal ediyordu. Güçlü aşiretlere dayanan feodal Kürt beyleri yüzyıllardır üstlendikleri kalelerde bölgeye hâkim olan güçlü imparatorlukların yüksek hâkimiyetini kabul ederek hayatlarını sürdürüyorlardı. Osmanlı idaresinin bu gerçekliği göz önüne alarak bölge için bir siyaset geliştirmesi kaçınılmaz bir zaruretti. Bu sebeple bölgeyi iyi tanıyan İdris-i Bitlisî'nin uzmanlığına başvurdular. Doğu Anadolu'daki yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak uygulamasının mucidi İdris-i Bitlisî olmuştur.

Yurtluk-ocaklık sancaklarda sadece sancakbeyliği babadan oğula geçmek üzere mülk olarak verilmişti. Buralarda tahrir

108 Aşiretlerin iskânı konusunda bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 2006. Bu konuda son yıllarda pek çok araştırma yapılmıştır.

yapılıyor ve tımar sistemi uygulanıyordu. Çemişgezek örneğinde Pir Hüseyin Bey'e sancak kayd-ı hayat şartıyla verilmiş, öldüğünde Çemişgezek klasik sancak haline getirilerek oğullarına Çemişgezek'e dahil olan Pertek, Sağman ve Mazgird yurtluk-ocaklık tevcih edilmişti. Yani Osmanlı idaresi yurtluk-ocaklık sancakları mümkünse azaltmaya çalışmaktadır. Esasen yurtluk-ocaklık ve hükümet statüsü Osmanlı idarî zihniyetine ve merkezî otorite anlayışına ters düşüyordu. Ancak siyasi zaruretler durumu değiştiriyordu. Safevilerle mücadele, Divan'ı Kürt beylerine verilen imtiyazları kısma ve özel statülü sancakları azaltma politikasını ertelemeye mecbur etmektedir. Kanuni Sultan Süleyman *Irakeyn Seferi*'ne çıkarken yurtluk-ocaklık ve hükümet olarak sancak tasarruf eden Kürt beylerine gönderilen fermanlarda Safevilerle mücadeleye teşvik için Yavuz Sultan Selim zamanında verilen temessüklerin (senetlerin) ve taahhüdnamelerin ibka ve tecdid edileceği müjdesi veriliyordu. Aynı durum 1578'lerde başlayan Osmanlı-Safevi savaşları sırasında da görüldü. Divan, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların idarecilerine Süleyman Han zamanında verilen temessük ve temliknamelerin tecdid edileceğine vurgu yaparak ve Safevilerin Şiî-Rafızi oluşlarını hatırlatarak seferlere katılmalarını istedi. Bölge halkının Sünnî Şafii mezhebine mensup oluşu Kürt beylerini motive etmesi beklenen unsurların başında geliyordu.

XVII. yüzyıl ortalarında bölgeyi gezen ve Kürt beylerinin sık sık misafiri olan Evliya Çelebi de Kürdlerin Şâfii mezhebine mensup oluşunu bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti için bir garanti görmektedir. Evliya, Erzurum'dan Basra'ya varıncaya kadar olan yetmiş konak mesafedeki yeri *Kürdistan* olarak adlandırmakta, yüksek dağlarda (kûh-ı bülend) yaşayan altı bin adet Ekrâd aşiret ve kabilelerinin İran ile Osmanlı arasında bir "*sedd-i sedîd*" teşkil ettiğini aksi halde Acemlerin

"*diyâr-ı Rûm*" yani Anadolu'yu istilâ etmelerinin kolay olduğunu belirtmektedir[109].

Ancak gerek Divan ve gerekse Diyarbekir Beylerbeyiliği bürokrasisi, yurtluk-ocaklık sancakların imtiyazlarını ortadan kaldırmak ve buraları klasik sancak haline getirmek için zaman zaman teşebbüslerde bulunmaktan geri kalmıyordu. XVII. yüzyılda meşru Palu hâkimi olan Hasan Bey amcası Ali Bey tarafından öldürtülmüştü. Palu'ya hâkim olan ve merkeze kendi lehinde bir mahzar yazdıran ve 10.000 guruş gönderen Ali Bey Divan'ı ikna ederek kendisini Palu hâkimi olarak tayin ettirmeyi başarmıştı. Ancak bir süre sonra durumun farkına varan Divan, Ali Bey'in ve yanındaki eşkıyaların yakalanarak cezalarının verilmesi ve Palu'nun "*taraf-ı mîriden zapt edilmesi ve hâsılının devletçe toplanması*" için ferman çıkardı. Fakat Osmanlı-İran savaşları devam ettiği için bu ferman uygulanamadı. Bağdat seferine katılan Ali Bey, Derteng Boğazı muharebesindeki mağlubiyet üzerine Sadrazam Hüsrev Paşa tarafından yanındaki adamları ile birlikte katledildi[110].

Öte yandan Osmanlı idaresinin gelenekçi yapısı, "*kadimü'l-eyyâmdan*" veya "*olı gelene riâyet*" düsturundan vazgeçemiyordu. Mesela *Mazgird* sancağını *yurtluk-ocaklık* üzere tasarruf etmekte iken katledilen *Ferruhşad Bey*'in yerine *sancakbeyi* olarak ümeradan Erzurum Beylerbeyisi Arnavut Sinan Paşa'nın kardeşi *Kasım Bey* adlı birisi tayin edilince, Pîr Hüseyin Bey'in

109 "Bu diyâr-ı Mefârikîn'de peydâ olup hâlâ diyâr-ı Kürdistân'da isti'mâl olunan lisân-ı Kürd, Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmışdır, ammâ vilâyet-i Kürdistân dağistân u sengistân bilâd-ı bî-pâyân olmağile on iki gûne lisân-ı Ekrâd vardır kim birbirlerine elfâzları ve lehce-i mahsûsaları muğâyirdir kim niçesi birbirlerinin kelimâtların tercümân ile anlarlar. Memâlik-i azîmdir, bir ucu cânib-i şimâlde diyâr-ı Erzurûm'dan diyâr-ı Van'dan diyâr-ı Hakkarî ve Cizre ve İmâdiyye ve Musul ve Şehrezûl ve Harîr ve Ardalân ve Bağdâd ve Derne ve Derteng ve ta Basra'ya varınca yetmiş konak yer Kürdistân u sengistân add olunur kim Irâk-ı Arab ile Âl-i Osmân mâbeyninde bu kûh-ı bülendler içre altı bin aded aşâ'ir ü kabâ'il-i Ekrâd sedd-i sedîd olmasa kavm-i Acem diyâr-ı Rûm'a istîlâ etmeleri emr-i sehl idi", *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4. Kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman,Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2001, s. 56.

110 M. Alanoğlu, *Aynı Tez*, s. 221.

oğullarından *Pertek* sancağını aynı şekilde tasarruf etmekte olan *Rüstem Bey* itiraz etmişti. Rüstem Bey itirazında, Ferruhşad Bey'in öldürülmesinin kendi hatası sonucu olduğunu, sancağın ise, daha önce verilen *taahhüdnâme* gereğince Pîr Hüseyin Bey'in oğullarından birisine verilmesi gerektiğini öne sürmüştü. Bu itirazı haklı bulan Divan, *Mazgird'i Pîr Hüseyin Bey*'in oğullarından *Pilten Bey*'e *yurtluk-ocaklık* olarak tevcih etmişti. Mazgird sancağının bir iki zeâmet dışında Pîr Hüseyin Bey oğullarına değil de ümeradan birisine verilmesinin sebebi Osmanlı bürokrasisinin merkeziyetçi karakteri ile alakalıdır. Ferruhşad Bey'in katledilmesi sonucunda ortaya çıkan belirsizlikten Osmanlı bürokrasisi istifade etmek istemiş ve Ferruhşad Bey'in katlini bir ceza olarak görüp Pîr Hüseyin Bey Oğullarına verilen imtiyazları kaldırmak teşebbüsünde bulunmuştur. Bu durum *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* statüsündeki sancaklar için sık sık görülen bir hususdur[111].

Netice olarak Divan-ı Hümayun'un sadece yurtluk-ocaklıklarda değil hükûmet tabir olunan sancaklarda askerî, malî ve adlî bakımdan tam bir kontrol mekanizması kurduğunu ve beyliğin verasetle intikalinde, mirasçılar arasında tam bir tercih serbestisine sahip olduğunu ve hatta zaman zaman aile içerisindeki rekabetten çeşitli şekillerde istifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle XVI. yüzyıl şartlarında merkezi otoritenin karşısında herhangi bir özerklik bir adem-i merkeziyet oluşumundan söz edilemeyeceğini ifade etmek mümkündür[112]. Palu Beyi Cemşid Bey vakıf kurmak için bile Divan'dan izin ve temliknâme istemektedirler[113]. Palu

111 M. A. Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyileri", 250-251.

112 Mehmet Öz, "Osmanlı İdaresinde Kürtler ve Özerklik", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S. 99, (2009), s. 154-169.

113 Bkz. M. A. Ünal, "Palu Hükümeti", s. 1082; Keza Pertek sancağını yurtluk-ocaklık olarak mülkiyet üzere tasarruf eden Baysungur Bey, Murad nehri kenarında bir han yaptırıp Özbek karyesi ile Tufan mezreasının gelirini vakfetmek istediği zaman mülknâme-i hümâyûn istemek mecburiyetinde kalmıştır, bkz. BOA, *Mühimme 25*, s. 24, h. 52.

ve benzeri sancak beylerine tanınan bazı idarî imtiyazların bölgenin coğrafî ve sosyal şartlarının gerektirdiği zaruretler karşısında, ekonomik ve sosyal istikrarı bozmamak maksadıyla tanındığını ve gerek görüldüğü takdirde bu imtiyazların merkezin menfaatleri doğrultusunda değiştirilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Bir de XVI. yüzyıl boyunca devam eden Şiî İran tehlikesi sebebiyle Osmanlı yönetiminin son derece pratik ve pragmatik bir yaklaşımla hareket ederek bölgede yüzyıllarca süren bir oluşumun sonucu olan feodal yapıyı imparatorluğun çok sesli özelliklerine uydurduğunu ve uzun yıllar süren istikrarlı bir idarî yapı kurmayı başardığını söyleyebiliriz. Şüphesiz bu politika, o dönemin şartlarında oldukça isabetli ve akılcı idi. Çünkü XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlı'dan koparmak için kıyasıya bir mücadele içerisindeydi. Zaman zaman bölgedeki aşiret reislerini ve sancak beylerini tahrik ederek kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Nitekim bir kısım beylerin siyasî şartlara göre, bazen Osmanlı bazen de Safevîler tarafına geçtiklerini biliyoruz[114].

Nitekim XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı devleti bu politikalarda başarılı oldu. Safevîler Doğu Anadolu'yu hiçbir zaman ele geçiremediler. 1639'daki *Kasr-ı Şirin* antlaşmasından sonra da İran, Osmanlı ile uğraşamadı. Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Anadolu'daki *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* sancaklara tanınmış olan imtiyazları ortadan kaldırma yoluna gitti. Ancak XVIII. yüzyıldan Tanzimat'a kadar olan dönemde bütün eyaletler üzerindeki merkezi otorite zayıfladı. *Ayan* ve *eşraf* denilen mahalli hâkimler işbaşına geldi. Devlet, ayanları taşra idarecileri olarak tanıdı. Bu çerçevede Doğu ve Güneydoğu

114 Bu konuda bkz. M. A. Ünal, "İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası", s. 141-159.

Anadolu'daki feodal yapı da devam etti. Tanzimat'la beraber eyaletlerde merkezi otorite tekrar kuruldu. Modern ordunun kuruluşu bu konuda önemli rol oynadı.

KAYNAKÇA

I- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (Mühimme)

No: 2, 5, 25, 31, 32, 46, 48, 52, 73

Kâmil Kepeci Tasnifi

No: 88, 209, 262

II- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

E.11969.

III- Vakıflar Genel Müdürlügü Arşivi

Defter No: 60, 582

IV- Harput Şer'iyye Sicili

No: 278

V- Kaynak ve Araştırma Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul 1992.

ALANOĞLU, Murat, *Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2017.

_____, Murat, "Osmanlı İdari Sisteminde Palu Hükümeti (1515-1850)", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar*, İstanbul 2022, s. 221-278.

_____, Murat, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklara Dair Literatür Denemesi (1969-2019)", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar*, İstanbul 2022, s. 47-82.

AYN ALİ EFENDİ, *Kavânîn-i Âl-i Osman der-Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, İstanbul 1280.

BAYRAKDAR, Mehmet, *Bitlisli İdris*, Ankara 1991.

DANİŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II, İstanbul 1971.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* 3. kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 1999.

_____, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4. Kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2001.

GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969.

_____, Nejat, "Diyarbekir Beylerbeyiliğinin İlk İdari Taksimatı", *Tarih Dergisi*, C. XXIII, (Mart 1969), s. 23-35.

_____, Nejat, "Kanuni Devri Başlarında Güney-Doğu Anadolu", *Atatürk Konferansları 1971-72*, Ankara 1975, s. 61-74.

_____, Nejat, "XVI. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri, -Sosyal ve Ekonomik Durum-" *Uluslararası Selahaddin Eyyubî Sempozyumu*, 23-24 Kasım 1996, Diyarbakır 1997, s. 193-196.

_____, Nejat, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanuni Süleyman ve II. Selim Devri), *HÜ, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar*, Ankara 1975, s. 71-98.

_____, Nejat, "Ocaklık Deyimi Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 269-278.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 2006.

Haydar Çelebi Ruznâmesi, Yay. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi No: 73.

HOCA SADEDDİN, *Tacü't-Tevârîh*, II, İstanbul 1279.

İLHAN, M. Mehdi, *Amid (Diyarbakır)*, Ankara 2000.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Doğu-Batı Makaleler II*, s. 61-84.

KILIÇ, Orhan, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, Elazığ 2001, s. 257-274.

_____, Orhan, "Van Eyâleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları*, 21 (2001), s. 189-210.

_____, Orhan, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, sayı 10, Ankara 1999, s. 119-137.

_____, Orhan, "Ocaklık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33 (2007), s. 317-318.

_____, Orhan, "Yurtluk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, (2013), s. 614-615.

_____, Orhan, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla*, c. 1-2, İdeal Kültür yay., İstanbul 2021.

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1150-1650 Yıllarında Osmanlı İl Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

ORHONLU, Cengiz, *İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963.

ÖZ, Mehmet, "Osmanlı İdaresinde Kürtler ve Özerklik", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, sayı 99, (2009), s. 154-169.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Saltuklular", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36 (2009), s. 54-56.

ÖZTÜRK, Mustafa, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi yay., Elazığ 2004.

SEVGEN, Nazmi, "Kürtler III", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 7, (1968), s. 57-61.

SÜMER, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.

_____, Faruk, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1971), s. 391-433.

_____, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990.

_____, Faruk, "Keykubat I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25 (2022), s. 357-359.

ŞEREF HAN, *Şerefname*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1990.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.

ULUÇAY, Çağatay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", *Tarih Dergisi*, VII/10, (1954), s.117-142.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK yay, Ankara 1989.

_____, Mehmet Ali, "XVII. Yüzyıl Başlarında Harput Mukata'âtına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3 (Aralık 1988), s. 93-107.

_____, Mehmet Ali, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyâletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, (1986), Ankara 1994, s. 2211-2220.

_____, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek, Sağman Sancakbeyileri Pir Hüseyin Bey Oğulları", *OTAM*, S. 2, Ankara 1991, s. 239-265.

_____, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı -İdari Yapısı-", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 12, (1992), s. 367-390.

_____, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK yay., Ankara 1999.

_____, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Palu Hükûmeti", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Ankara 1994, s.1071-1095.

_____, Mehmet Ali, "Diyârbekir'de Osmanlı Hâkimiyetinin ve Diyârbekir Beylerbeyiliğinin Kurulması", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Bildiriler*, Diyarbakır 2004, s. 567-573.

_____, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri, Mîr-i Aşîret ve Cebelü Timarları", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2006, s. 279-297.

_____, Mehmet Ali, "Osmanlı-Safevî Geriliminde Doğu Anadolu Beyleri", *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. I, Editörler: Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Ankara 2019, s. 151-164.

_____, Mehmet Ali, "İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014)*, Editör: Orhan Kılıç, C. 1, Ankara 2014, s. 141-159.